

Radikalizimi online në Ballkanin Perëndimor: Trendet dhe përgjigjet

Autor **Simeon Dukiç**,
Anëtarë i grupit të ekspertëve të RAN në Ballkanin Perëndimor

Radicalisation Awareness Network

RAN
Practitioners

Radikalizimi online në Ballkanin Perëndimor: Trendet dhe përgjigjet

NJOFTIMI LIGJOR

Ky dokument është përgatitur për Komisionin Evropian, por i njëjti pasqyron pikëpamjet vetëm të autorit, dhe Komisioni Evropian nuk mban përgjegjësi për çfardo pasoje të mundshme që mund të gjenerohet nga ripërdorimi i këtij botimi. Më shumë informacion mbi Bashkimin Evropian mund të gjeni në faqen e internetit (<http://www.europa.eu>)

Luksemburg: Zyra e publikimeve e Bashkimit Evropian, 2023

© Bashkimi Evropian, 2023

Politika e ripërdorimit të dokumenteve të Komisionit Evropian zbatohet me Vendimin e Komisionit 2011/833/BE të 12 dhjetorit 2011 për ripërdorimin e dokumenteve të Komisionit (Gazeta Zyrtare L 330, 14.12.2011, f. 39). Nëse nuk parashihet ndryshe, ripërdorimi i këtij dokumenti është autorizuar sipas licencës Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>. Kjo do të thotë se përdorimi ose ripërdorimi lejohet me kusht që t'i jepet rëndësia e duhur dhe të tregohen ndryshmet e mundshme.

Për çdo përdorim ose riprodhim të elementeve që nuk janë në pronësi të Bashkimit Evropian, leja mund të kërkohet drejtpërdrejt nga titullarët përkatës të drejtave.

Zhvillimi dhe përhapja e internetit dhe teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK) kanë revolucionarizuar komunikimin dhe e kanë bërë të thjeshtë për njerëzit që të lidhen dhe të kenë qasje në informacion. Megjithatë, ndërsa kjo teknologji ka sjellë shumë përmirësime në cilësinë e jetës së njerëzve, ajo gjithashtu ka hapur kanale për keqtrajtim nga grupet dhe individët keqdashës. Këto dëme online variojnë nga krimi i organizuar në formën e drogës dhe tregtisë së armëve dhe trafikimit të qenieve njerëzore, deri në zhvillimin e luftës së informacioneve përmes narrativave të dezinformimit dhe konspiracionit. Një kërcënim gjithnjë e më i madh në këtë drejtim ka qenë përdorimi i internetit nga grupet terroriste dhe ekstremiste. Ky kërcënim është global në natyrë, me terroristët që bashkë-veprojnë në internet në mënyra të ndryshme dhe me objektiva të dallueshme, duke përfshirë si një mjet për radikalizimin e individëve dhe komuniteteve online. Ky punim do të shqyrtojë se si po manifestohet kjo pririje në Ballkanin Perëndimor duke shqyrtuar rrjetet ekstremiste online dhe duke identifikuar fushën dhe shkallën e narrativave vendimtare ekstremiste dhe të urrejtjes. Ai gjithashtu do të shikojë disa nga përgjigjet që janë vendosur për të luftuar ekstremistët online dhe do të ofrojë rekomandime për mënyrën se si praktikuesit në këtë rajon mund të ndihmojnë të bëhen pjesë e zgjidhjes.

Hyrje

Revolucioni digjital ka transformuar shoqërinë. Ndërsa shumë nga këto ndryshime kanë qenë pozitive, ata gjithashtu u kanë ofruar terroristëve dhe grupeve ekstremiste pika të reja të qasjes për të amplifikuar dhe përhapur mesazhet e tyre dhe për të kërkuar mbështetje për agjendën e tyre politike. Për të kuptuar më mirë këtë kërcënim, përkufizimi i dy koncepteve është i nevojshëm. **Interneti** është një sistem global i kompjuterëve të lidhur që lejon përdoruesit të ndajnë informacion dhe të komunikojnë me njëri-tjetrin.¹ Ndërsa Interneti ka dimensione të ndryshme, ky punim do të përqendrohet në të gjitha komunikimet, aktivitetin dhe përmbajtjen që ndodhin dhe ruhen në strukturat e internetit dhe cloud, duke përfshirë rrjetet e mediave sociale.² **Teknologjitë e informacionit dhe komunikimit** i referohen të gjitha pajisjeve, komponentëve të rrjetit dhe aplikacioneve që lejojnë njerëzit të kenë qasje në botën digjitale.³ Me kalimin e kohës, TIK-et janë bërë më të lëvizshme dhe më të përbalueshme, duke lejuar qasje më të lehtë në internet. Sipas Datareportal, në fillim të vitit 2022, numri i përdoruesve të internetit arriti në 4.95 miliardë, me një normë depërtimi në internet prej 62.5% në nivel global.⁴

Këto përparime jo vetëm që u kanë mundësuar terroristëve dhe grupeve ekstremiste të bashkëpunojnë dhe të komunikojnë më lehtë mes tyre, por gjithashtu u kanë dhënë atyre një mjet për të arritur audiencë të mëdha për të ndikuar përmes propagandës në mbështetje të qëllimeve të tyre. Studiuesit, politikëbërësit dhe praktikuesit kanë ngritur alarmet në lidhje me këtë kërcënim të mundshëm dhe ndikimin shkatërrues që mund të ketë në paqen dhe stabilitetin. Qeveritë në nivel global, duke përfshirë Bashkimin Evropian (BE) dhe shtetet anëtare të tij, e kanë marrë seriozisht këtë kërcënim të perceptuar dhe kanë bërë përpjekje thelbësore për të parandaluar dhe luftuar keqpërdorimin terrorist të internetit. Megjithatë, ky fenomen është i gjerë dhe kompleks, që kërkon qasje holistike. Ky punim shpreson të ndihmojë në informimin e një përgjigjeje, duke ndihmuar praktikuesit të kuptojnë dhe adresojnë radikalizimin online si pjesë e përpjekjeve më të gjera për parandalimin dhe luftimin e ekstremizmit të dhunshëm (P/LEDH).

Radikalizimi online është një term i përdorur zakonisht nga palët e interesuara në fushën e P/LEDH për të treguar rreziqet dhe kërcënimet ekstremiste që burojnë nga interneti, por nuk ka përkufizim të rënë dakord zakonisht. Agjenda kundër terrorizmit 2020 e BE-së dhe Rregullorja e saj 2021/784 për adresimin e përhapjes së përmbajtjes terroriste online njohin dhe theksojnë rreziqet e radikalizimit në internet, por nuk përcaktojnë konceptin e radikalizimit online.⁵ Për të mbushur këtë boshllëk, ky punim nxjerr përkufizime nga politika dhe akademia që nuk është e BE-së Një përmbledhje e shërbimeve policore të orientuara nga komuniteti i Departamentit të drejtësisë të SHBA-së përcakton ekstremizmin online si një proces me të cilin një individ prezantohet me mesazhe ideologjike dhe një sistem besimi që inkurajon lëvizjen nga besimet

¹ Shih: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/internet>

² Ines von Behr *et al.* "Radikalizimi në epokën digjitale: Përdorimi i internetit në 15 raste të terrorizmit dhe ekstremizmit," 2-3.

³ Mary K. Pratt, TIK (teknologjia dhe teknologjitë e informacionit dhe komunikimit),

<https://www.techtarget.com/searchcio/definition/ICT-information-and-communications-technology-or-technologies>

⁴ Simon Kemp, Digital 2022: Raporti për pasqyrën globale, <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report#:~:text=Global%20internet%20users%3A%20Global%20internet,of%20the%20world's%20total%20populatio>.

⁵ Shihni <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0795&qid=1631885972581> dhe <https://eur-lex.europa.eu/eli/req/2021/784/oj>

kryesore drejtë pikëpamjeve ekstreme, kryesisht përmes përdorimit të mediave online, duke përfshirë rrjetet sociale.⁶ Në mënyrë të ngjashme, AdamBermingham dhe të tjerë e përcaktojnë radikalizimin online si një proces ku individët përmes ndërveprimeve dhe ekspozimit online fillojnë ta shohin dhunën si një metodë legjitime për të arritur qëllimet politike dhe zgjidhjen e konfliktit.⁷ Megjithëse mund të duket e drejtpërdrejtë, ky proces është shumë dinamik, kompleks dhe i vështirë për t'u monitoruar dhe matur. Ndërsa i ndarë, radikalizimi online është gjithashtu shumë i lidhur me proceset e rekrutimit dhe mobilizimit ndaj urrejtjes dhe dhunës së motivuar nga ekstremistët, gjë që komplikon më tej të kuptuarit tonë për këtë çështje dhe pasojat e saj për paqen dhe sigurinë. Ndërsa përgjithësisht është rënë dakord se interneti luan një rol në radikalizimin e individëve, ka dëshmi të kufizuara për të vlerësuar në mënyrë gjithëpërfshirëse ndikimin e tij.⁸ Përkundër kësaj, studiuesit kanë bërë përparim duke hartëzuar rrjetet online, duke identifikuar narrativat kryesore dhe duke vlerësuar metodat e shpërndarjes. Megjithëse shumica e kësaj pune është përqendruar në anën e ofertës së përmbajtjes ekstremiste dhe aktorëve online, ka hulumtime ndriçuese në dinamikën e kërkesës që kanë ndihmuar palët e interesuara të hartojnë dhe të japin përgjigje të bazuara në dëshmi.

Ky punim do të ofrojë një pasqyrë të tendencave dhe përgjigjeve të radikalizimit online në Ballkanin Perëndimor, duke përfshirë narrativat kryesore, aktorët, rrjetet dhe strategjitë e shpërndarjes në internet, si dhe praktikatat përkatëse për të adresuar çështjet dhe rekomandimet për praktikuesit. Para se të futet në tendencat specifike të Ballkanit Perëndimor, punimi do të sigurojë kontekstin mbi ndikimin e hapësirës online në radikalizim duke parë mundësitë që ofron dhe duke shpërndarë disa mite të përbashkëta. Më pas punimi do të kontekstualizojë Ballkanin Perëndimor brenda peizazhit global të ekstremizmit dhe urrejtjes online, duke theksuar ndikimet globale në aktivitetet dhe përmbajtjen ekstremiste online në Ballkanin Perëndimor, dhe anasjelltas për të parë se si Ballkani Perëndimor ka ndikuar në diskutimet globale online. Dokumenti pastaj do të shqyrtojë tendencat kryesore, narrativat dhe rrjetet keqdashëse (malinje) që kanë të bëjnë vetëm me Ballkanin Perëndimor, duke i kushtuar vëmendje të veçantë mesazheve të grupeve ekstremiste (të dhunshme) të krahut të djathtë dhe islamike në nivel rajonal dhe të vendit. Në këtë drejtim, vëmendje e veçantë do t'i kushtohet mesazheve ekstremiste të lidhura me gjininë. Së fundi, punimi do të prezantojë përgjigje të spikatura ndaj këtij kërcënimi dhe do të ofrojë rekomandime për aktorët përkatës në rajon dhe më gjerë. Për ta bërë këtë, punimi mbështetet në shqyrtimin e burimeve primare të të dhënave, duke përfshirë rregullat dhe strategjitë e lëshuara nga qeveria, dhe literaturën dytësore të hartuar nga studiuesit në Ballkanin Perëndimor dhe më gjerë në të gjithë botën.

Radikalizimi online: Përmbledhje kontekstuale

(Keq)përdorimi i internetit daton në vitet e hershme të teknologjisë dhe është rritur me shpejtësi që nga ajo kohë. Duke përdorur përcaktimin terrorist të Departamentit të Shtetit të SHBA, Weinman vëren një zgjerim dramatik të uebfaqeve terroriste në fillim të shekullit 21. Në fund të viteve 1990, ekzistonin dhjetëra vendesh terroriste dhe ky numër u rrit në mbi 5,800 deri në nëntor të vitit 2007.⁹ Uebfaqet janë vetëm një pjesë e fotografisë. Kohët e fundit, grupet terroriste janë zhvendosur gjithashtu në mediat sociale dhe platformat e mesazheve të koduara, ku prania e tyre është më e vështirë për t'u përcaktuar. Një raport i UNODC thotë se terroristët përdorin internetin për gjashtë qëllime kryesore: "propagandë (duke përfshirë rekrutimin, radikalizimin dhe nxitjen e terrorizmit); financim; trajnim; planifikim (duke përfshirë përmes komunikimit sekret dhe informacionit me burim të hapur); ekzekutim; dhe sulme kibernetike".¹⁰ Ndërsa secili prej këtyre përdorimeve paraqet një grup unik dhe nganjëherë të ndërlidhur të sfidave, Komiteti i çështjeve të brendshme të dhomës së komunave të Mbretërisë së Bashkuar ka etiketuar përdorimin e internetit për promovimin e radikalizimit si një nga kërcënimet më të mëdha me të cilat përballen shtetet.¹¹

⁶ IACP, Online Radicalization to Violent Extremism, <https://www.theiacp.org/sites/default/files/2018-07/RadicalizationtoViolentExtremismAwarenessBrief.pdf>, 1-2.

⁷ Adam Bermingham *et al.* Combining Social Network Analysis and Sentiment Analysis to Explore the Potential for Online, Radicalisation, https://doras.dcu.ie/4554/3/DCU_asonam09.pdf, 231-232.

⁸ Ines von Behr *et al.* "Radikalizimi në epokën digjitale: Përdorimi i internetit në 15 raste të terrorizmit dhe ekstremizmit," 8.

⁹ Gabriel Weimann, Terror on the Internet: The New Arena, the New Challenges, 3.

¹⁰ UNODC, The use of the Internet for terrorist purposes, https://www.unodc.org/documents/frontpage/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes.pdf 3.

¹¹ UK House of Commons Home Affairs Committee, Radicalisation: the counternarrative and identifying the tipping point, <https://www.parliament.uk/globalassets/documents/commons-committees/home-affairs/Correspondence-17-19/Radicalisation-the-counter-narrative-and-identifying-the-tipping-point-government-response-Eighth-Report-26-17-Cm-9555.pdf> 2

Është e qartë se interneti ka rritur kapacitetin e ekstremistëve për të përhapur propagandë, sepse u ka lejuar atyre të ndajnë një gamë të gjerë të përmbajtjes me moderim të kufizuar për një audiencë të madhe dhe shpesh të pambrojtur. Ky mesazh mund të mbulojë një mori temash dhe zakonisht është përshtatur për një audiencë të synuar për të maksimizuar ndikimin. Për më tepër, narrativat tradicionale nga grupet ekstremiste forcohen dhe intensifikohen nga reagimi aktual ndaj ngjarjeve specifike të krizës, siç është pandemia me COVID-19.¹² Ky mesazh shpesh përdor dezinformata dhe narrativa konspirative për të krijuar një pikëpamje të përbashkët botërore midis audiencës së saj të synuar.¹³ Roli aktual i internetit në radikalizim, megjithatë, është shumë më kontestuar. Studiuesit nuk pajtohen në lidhje me aftësinë e tij për të ndikuar në bindjet dhe sjelljen e individëve në mungesë të kontaktit personal. Disa autorë argumentojnë se interneti luan vetëm një rol 'lehtësues' ose 'përforcues', ndërsa të tjerë thonë se roli i tij mund të jetë i një 'përsheptuesi' apo edhe 'nxitësi kryesor ose i vetëm' i radikalizimit.¹⁴ Një studim i RAND Europe i vitit 2013 synonte të hidhte dritë mbi këtë debat duke vlerësuar 15 raste të terrorizmit dhe ekstremizmit dhe angazhimin e tyre në internet për të konstatuar rolin e tyre në radikalizimin e tyre. Ai i përdori këto raste për të testuar pesë hipoteza primare në literaturë:

- Interneti krijon më shumë mundësi për t'u radikalizuar;
- Interneti vepron si një 'dhomë e jehonës';
- Interneti përshepton procesin e radikalizimit;
- Interneti lejon radikalizimin të ndodhë pa kontakt fizik; dhe
- Interneti rrit mundësitë për vetë-radikalizim.¹⁵

Është konstatuar se në të gjitha rastet, interneti krijoi më shumë mundësi për radikalizim. Ai gjithashtu zbuloi se interneti mund të vepronte si një 'dhomë e jehonës' dhe në disa raste të ofrojë më shumë mundësi sesa angazhimi offline për të mbështetur pikëpamjet ekzistuese. Është interesante se studimi nuk gjeti dëshmi se interneti domosdoshmërisht përshepton radikalizimin, por se e lehtëson atë. Së fundi, studimi nuk mbështeti gjetjet se interneti lejon radikalizimin të ndodhë pa kontakt fizik dhe se interneti kontribuon në vetë-radikalizimin.¹⁶

Në një studim tjetër, Bakker shqyrtoi rrugët e radikalizimit të 242 ekstremistëve islamikë evropianë të përfshirë në veprimtari terroriste midis viteve 2001 dhe 2006. Ndërsa nuk ishte i përkushtuar për të kuptuar implikimet në internet të radikalizimit ndaj terrorizmit, studimi gjeti gjithashtu një lidhje midis përdorimit të internetit dhe propagandës online me shpejtësinë e radikalizimit midis individëve.¹⁷

Në vitin 2021, Ministria e drejtësisë e Mbretërisë së Bashkuar porositi një nga studimet më gjithëpërfshirëse për të përcaktuar rolin e internetit në procesin e radikalizimit të individëve të dënuar për vepra ekstremiste. Raporti zbuloi se interneti kishte një rol gjithnjë e më të spikatur në radikalizimin e ekstremistëve të dënuar në Angli dhe Uells midis viteve 2005 dhe 2017. Me kalimin e kohës, një pjesë më e konsiderueshme e madhësisë së mostrës u radikalizua kryesisht në online ose përmes një kombinimi të ndërveprimeve në online dhe offline (83% në 2015–17, 64% në 2010–14, 35% në 2005–09), krahasuar me ata që u radikalizuan kryesisht offline (17% në 2015–17, 36% në 2010–14, 65% në 2005–09).¹⁸ Një vlerësim krahasues i të dhënave tregoi se individët që u radikalizuan si përmes ndërveprimeve online ashtu edhe offline prireshin të ishin më të rinj, me një histori të vepra penale të mëparshme dhe kishin nivele më të larta të angazhimit të përgjithshëm "ndaj grupit/kauzës ekstremiste ose ideologjisë dhe motivimit për të ofenduar".¹⁹ Nga ana tjetër, ata që kryesisht radikalizoheshin online pa ndikim të rëndësishëm offline prireshin të kishin gatishmërinë më të ulët për të mbështetur/përdorur mjete të paligjshme për të arritur qëllimin e grupit dhe shfaqnin aftësinë

¹² RAN, Capitalising on Crises How VRWEs Exploit the COVID-19 Pandemic and Lessons for P/CVE, 2022. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-02/ran_capitalising_crises_how_vrwe_exploit_covid-19_pandemic_082021_en.pdf

¹³ Ruth Harris *et al.*, Misinformation, disinformation and hateful extremism during the COVID-19 pandemic, <https://www.rand.org/randeurope/research/projects/hateful-extremism-misinformation-disinformation-covid19.html>

¹⁴ Ines von Behr *et al.* "Radikalizimi në epokën digjitale: Përdorimi i internetit në 15 raste të terrorizmit dhe ekstremizmit," 16-17.

¹⁵ *Ibid*

¹⁶ *Ibid*

¹⁷ Edwin Bakker, "Jihadi terrorists in Europe their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: an exploratory study." https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20061200_cscp_csp_bakker.pdf

¹⁸ Dr Jonathan Kenyon *et al.* "Eksplorimi i rolit të internetit në radikalizimin dhe ofendimin e ekstremistëve të dënuar," 10

¹⁹ *Ibid* 10-14

më të ulët për të shkaktuar dëm dhe për të kryer dhunë.²⁰ Pritet që rëndësia e internetit në radikalizim të vazhdojë të rritet, veçanërisht në kohën e KOVID-19 dhe ndikimit të tij në zvogëlimin e ndërveprimeve ballë për ballë.²¹ Megjithatë, rezultatet e mësipërme tregojnë se pavarësisht nga rëndësia në rritje e internetit në radikalizim, hapësira online nuk po zëvendëson rolin e rëndësishëm të ndërveprimeve dhe ndikimeve offline.²² Prandaj, kur analizohet radikalizimi, është e rëndësishme të mos përqafohet një dikotomi e rrejshme midis radikalizimit online dhe offline, sepse ato më shpesh funksionojnë së bashku. Me këtë në mendje, ky punim do t'i referohet ndikimeve dhe implikimeve ekstremiste offline kur eksploron "radikalizimin online" për të siguruar një pasqyrë gjithëpërfshirëse të tendencave online që ndikojnë në radikalizimin në Ballkanin Perëndimor.

Radikalizimi online në Ballkanin Perëndimor:

Ballkani Perëndimor është perceptuar vazhdimisht si një rajon politikisht i paqëndrueshëm me një histori dhune dhe mizorish.²³ Pas luftërave që shpërbënë ish-shtetin jugosllav dhe përfundimit të diktaturës komuniste në Shqipëri, vendet e Ballkanit Perëndimor hynë në një periudhë të zgjatur tranzicioni demokratik të karakterizuar nga varfëria socio-ekonomike, mosbesimi në institucionet qeveritare dhe tensionet ndëretnike duke i lënë njerëzit të frikësuar për mirëqenien e tyre dhe perspektivat e ardhshme.²⁴ Kombinuar me procesin e "kapjes së shtetit", ku elitat politike manipulojnë ankesat dhe traumat kolektive për të pasuruar veten dhe për të promovuar "tjetërsimin", dhe ndjenjën e përgjithshme të disfatës dhe viktimizimit në mesin e popullatës të supozuar nga padrejtësitë e pafundme sociale, kjo krijon një mjedis të përshtatshëm për ekstremizmin dhe urrejtjen që të zërë rrënjë dhe të lulëzojë.²⁵ Ekstremistët e dhunshëm islamikë dhe të krahut të djathtë kanë qenë të suksesshëm në kapitalizimin dhe shfrytëzimin e këtyre "faktorëve shtytës dhe tërheqës" për të fituar mbështetje, radikalizim, rekrutim dhe mobilizim të individëve për kauzën e tyre. Për shembull, më shumë se 1.000 individë nga rajoni i Ballkanit Perëndimor udhëtuan për të jetuar dhe luftuar për kalifatn islamik si pjesë e Daesh-it. Në të njëjtën kohë, ideologjitë ultra-nacionaliste, raciste dhe ksenofobike po bëhen gjithnjë e më të integruara në shoqëri,²⁶ duke krijuar një sistem radikalizimi reciprok midis këtyre ideologjive ekstreme.

Ndërsa radikalizimi dhe rekrutimi në Ballkanin Perëndimor tradicionalisht është lehtësuar nga ndërveprimet ballë për ballë, interneti perceptohet se po luan një rol më të rëndësishëm në këtë proces.²⁷ Për shembull, në një anketë e opinionit publik të kryer midis të rinjve në rajonin e Sanxhakut të Serbisë, 47% e të anketuarve besonin se rrjetet sociale janë mjetet më të vlefshme për propagandën ekstremiste, ndërsa 52.6% besojnë se platformat online janë vendimtare për përhapjen e ideve ekstremiste.²⁸ Shkalla e depërtimit të internetit në Ballkanin Perëndimor (shih Tabelën 1) është rritur në dekadën e fundit, kështu që perceptimi se interneti po kontribuon në radikalizim nuk është i pajustificuar. Numri më i madh i përdoruesve e bën atë më tërheqës për ekstremistët për të përdorur hapësirën online, dhe më shumë gjasa që individët do të jenë të ekspozuar ndaj përmbajtjes ekstremiste.

²⁰ *Ibid* 10-14

²¹ UN Security Council CTED, "The impact of Covid-19 pandemic on terrorism, counterterrorism and countering violent extremism," https://www.un.org/securitycouncil/ctc/sites/www.un.org/securitycouncil.ctc/files/files/documents/2021/Jun/cted-paper-the-impact-of-the-covid-19-pandemic-on-counter-t_0.pdf, 1-2.

²² Dr Jonathan Kenyon *et al.* "Eksplorimi i rolit të internetit në radikalizimin dhe ofendimin e ekstremistëve të dënuar," 10.

²³ Mirza Buljubashiq, "Ekstremizmi i dhunshëm i krahut të djathtë në Ballkanin Perëndimor: Një pasqyrë e sfidave sipas vendeve për P/LEDH-së," (4).

²⁴ Simeon Dukiç, "Online Extremism in North Macedonia: Politics, Ethnicities and Religion," 4

²⁵ RAN, Online radicalisation and P/CVE approaches in the Western Balkans

²⁶ Vlado Azinoviç and Edina Beçireviç, A Waiting Game: Assessing and Responding to the Threat from Returning Foreign Fighters in the Western Balkans, <https://www.rcc.int/pubs/54/a-waiting-game-assessing-andresponding-to-the-threat-from-returning-foreign-fighters-in-the-western-balkans>

Shih poashtu Mirza Buljubashiq, "Violent Right-Wing Extremism in the Western Balkans: Një pasqyrë e sfidave sipas vendeve për P/LEDH-së" (4)

²⁷ Vlado Azinoviç, Western Balkans Extremism Research Forum: Regional Report Understanding Violent Extremism in the Western Balkans, 15

²⁸ Predrag Petroviç and Isidora Stakiç, Western Balkans Extremism Research Forum: Serbia Report, 15

Tabela 1: Normat e penetrimit të internetit për Ballkanin Perëndimor

Shteti	Shkalla e penetrimit në internet ²⁹
Shqipëria	76.3%
Bosnja dhe Hercegovina	87.1%
Kosova ^{*30}	90.4%
Mali i Zi	85.5%
Maqedonia e Veriut	79.3%
Serbia	73.8%

Me rritjen e numrit të përdoruesve të internetit, radikalizimi online paraqet një sfidë gjithnjë në rritje dhe të rëndësishme në Ballkanin Perëndimor. Popullatat lokale janë veçanërisht të cënuara ndaj dezinformatave, të cilat mund të kontribuojnë në radikalizim dhe të krijojnë çrregullime politike dhe sociale.³¹ Kjo është për shkak të shumë faktorëve, duke përfshirë normat e ulëta të edukimit mediatik, mosbesimin në media dhe mungesën e gazetarisë së pavarur.³² Instituti i Shoqërisë së Hapur – Indeksi i Edukimit Mediatik i Sofjes 2021 i vendosi vendet e Ballkanit Perëndimor në fund të renditjes së tij dhe deklaroi se kapacitetet e ulëta për t'u marrë me dezinformimin shkaktohen nga "niveli i dobët" i njohurive për sa i përket lirisë së mediave dhe arsimit.³³ Sistemet arsimore në rajon janë veçanërisht të vjetëruara dhe nuk mund të mbajnë ritmin me zhvillimet teknologjike. Në vend që të përqendrohen në edukimin qytetar dhe zhvillimin e të menduarit kritik dhe aftësive analitike, metodat e mësimdhënies bazohen në memorizimin e fakteve pa angazhim më të gjerë me përmbajtjen.³⁴ Këto qasje nuk janë më të rëndësishme për epokën digjitale dhe i lënë individët të paaftë për të lundruar në hapësirën online.

Pavarësisht nga ky kuptim i dobësive të nivelit të popullsisë, nuk ka asnjë hulumtim të plotë në Ballkanin Perëndimor që mund të demonstrojë efektin e internetit në radikalizim. Ndryshe nga BE dhe MB, të cilat kanë studime mbi këtë marrëdhënie, literatura e Ballkanit Perëndimor përqendrohet pothuajse ekskluzivisht në kuptimin e dinamikës së ofertës së aktivitetit ekstremist në internet dhe hartimin e narrativave, aktorëve dhe rrjeteve më të spikatura ekstremiste dhe urrejtëse dhe strategjive të tyre të shpërndarjes. Ndërsa ekziston një hendek i qartë në të kuptuarit tonë të marrëdhënies midis internetit dhe radikalizimit ndaj ekstremizmit në rajon, hulumtimi ekzistues nga ana e furnizimit na jep një pikë fillestare për të kuptuar peizazhin e kërcënimit online. Para se të përqendrohet në tendencat specifike të rajonit, pjesa tjetër do të kontekstualizojë Ballkanin Perëndimor në mjedisin global ekstremist online.

Para se të përqendrohet në tendencat specifike të rajonit, pjesa tjetër do të kontekstualizojë Ballkanin Perëndimor në mjedisin global ekstremist online.

Ballkani Perëndimor ka një hapësirë të spikatur në rrjetet dhe diskutet globale ekstremiste islamike dhe të krahut të djathtë. Për shkak të diversitetit të tij unik dhe kulturor dhe historisë komplekse, rajoni shihet si një

²⁹ Të dhëna për shkallën e penetrimit janë marrë nga statistikat e internetit në botë dhe pasqyrojnë të dhënat nga dhjetori i vitit 2021 dhe janari i vitit 2022: <https://www.internetworldstats.com/europa2.htm>.

³⁰ Ky emërtim është pa paragjykim për pikëpamjet e statusit dhe është në përputhje me UNHCR 1244/1999 dhe mendimin e Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë për pavarësinë e Kosovës

³¹ Samuel Greene *et al.* Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them, 13-15.

³² Mirza Buljubashiç, "Violent Right-Wing Extremism in the Western Balkans: Një pasqyrë e sfidave sipas vendeve për P/LEDH-së (15)

³³ RAN, Online radicalisation and P/CVE approaches in the Western Balkans

³⁴ *Ibid*

vijë e parë në një përplasje qytetërimesh midis botëve të krishtera dhe islamike.³⁵ Për ta bërë një situatë gjeopolitike edhe më të komplikuar dhe të pasigurtë, rajoni është gjithashtu shesh lojërash i një lufte ndikimi midis Perëndimit dhe Rosisë për zemrat dhe mendjet e popullsisë lokale.³⁶ Një shtresë e tretë dhe po aq e rëndësishme është konkurrenca midis Turqisë, Arabisë Saudite dhe Iranit mbi popullsinë muslimane në Ballkanin Perëndimor.³⁷ Këto beteja për pushtet dhe fushata ndikimi shtrihen në hapësirën online dhe kanë një ndikim të drejtpërdrejtë dhe shumë kompleks në rajon. Ndërsa jo të gjithë ata janë keqdashës në natyrë, aktorët keqdashës në secilin ekstrem të spektrit kanë synuar qëllimisht dhe sistematikisht komunitetet dhe grupet e cënueshme në skajet e shoqërisë për të fituar mbështetje për agjendën e tyre politike.

Interneti është jashtë pamjes së çdo qeverie të vetme që ka lejuar ideologjitë ekstremiste dhe ndjenjat e urrejtjes të bredhin lirshëm përtej kufijve politikë. Pengesa kryesore për të hyrë në përmbajtje të hapur është gjuha. Prandaj, aktorët keqdashës jashtë rajonit kanë bërë përpjekje për të shpërndarë përmbajtje në gjuhë të cilat popullatat lokale i kuptojnë. Për më tepër, ata gjithashtu kanë bërë përpjekje të bashkërenduara për të rregulluar mesazhet e tyre për të shfrytëzuar ndarjet ndërsektoriale dhe çështjet më të ndjeshme politike në Ballkanin Perëndimor. Mesazhi është përshtatur gjithashtu për të pasqyruar bisedat e vazhdueshme të shquara dhe është vendosur në kanalet më të konsumuara. Kjo qasje ka qenë kryesisht e suksesshme pasi grupet ekstremiste të krahut të djathtë në internet në Ballkanin Perëndimor po përdorin tema globale për të promovuar anti-globalizimin dhe forcimin e populizmit në Perëndim.³⁸ Disa tema që janë paraqitur dukshëm në internet janë narrativat e konspiracionit të lidhura me KOVID-19, anti-emigracioni, anti-gjinia/feminizmi, mbështetja për pushtimin rus të Ukrainës dhe narrativa e konspiracionit “Zëvendësimi i madh”.³⁹

Lidhja ekstreme e djathtë (online) rrjetet dhe narrativat

Grupet ndërkombëtare të dhunshme ekstremiste të krahut të djathtë (GNDHE) kanë investuar veçanërisht në Ballkanin Perëndimor. Kohët e fundit, grupet EDHKD kanë qenë të suksesshme në zhvillimin dhe vendosjen e strategjive të reja të komunikimit për të krijuar një rrjet global që lejon shkëmbime ndërkufitare, mbështetje dhe aktivitete të përbashkëta.⁴⁰ EDHKD janë të bashkuar rreth premisë se ata flasin për “shumicën e heshtur” të cilët injorohen nga mediat kryesore dhe politika dhe janë shtyrë në margjinat e shoqërisë.⁴¹ ‘E djathta ekstreme serbe’, e cila është e rrënjësuar në nacionalizmin serb, ka qenë veçanërisht e suksesshme në miratimin e ideve dhe simboleve për ‘të djathtën ekstreme globale’ dhe zhvillimin e partneriteteve me grupe jashtë rajonit.⁴² Ajo ka qenë e suksesshme në ndërtimin e marrëdhënieve në të dy anët e ish-perdes së hekurt, me EDHKD pan-kombëtare nga Britania e Madhe, SHBA dhe pjesë të tjera të Evropës, dhe me EDHKD ruse.⁴³ Kur bëhet fjalë për këtë të fundit, EDHKD serbe ka kontribuar gjithashtu në separatistët e mbështetur nga Rusia në Donbas që nga viti 2015, dhe më pas mbështeti ndërhyrjen ushtarake të Putinit në Ukrainë.⁴⁴ Jo vetëm që EDHKD serbe ka qenë në gjendje të punojë me homologët e saj në Perëndim dhe Rusi, por Serbia ka qenë gjithashtu e suksesshme në sjelljen e EDHKD ruse dhe evropiane së bashku.⁴⁵ Shumica e kësaj organizate u zhvillua online, duke krijuar një rrjet të lëvizjeve të ndërlidhura në mediat sociale.⁴⁶

EDHKD serbe dhe evropiane kanë qenë në gjendje të rreshtohen në shumë tema, por anti-emigracioni është në thelb të bashkëpunimit. Ky partneritet u manifestua përmes lokalizimit të suksesshëm të dy lëvizjeve evropiane anti-emigracion në Serbi: ‘Inicijativa Anti-Imigracioni [Inicijativa Anti-Imigracioni]’ dhe ‘Generacioni

³⁵ Milo Comeford and Simeon Dukić, Online Extremism: Challenges and Opportunities in the Western Balkans, 3.

³⁶ Rina Hajdari, Western Balkans as Russia’s New Anti-Western Playground, <https://www.iir.cz/western-balkans-as-russia-s-new-anti-western-playground-2>

³⁷ Dimitar Bechev and Ahmet Erdi Öztürk, Competing over Islam: Turkey, Saudi Arabia, and Iran in the Balkans, <https://www.mei.edu/publications/competing-over-islam-turkey-saudi-arabia-and-iran-balkans>

³⁸ RAN, Online radicalisation and P/CVE approaches in the Western Balkans

³⁹ *ibid*

⁴⁰ Marina Lazhetiç, “Migration Crisis” and the Far Right Networks in Europe: Rasti i studimit i Serbisë, 139

⁴¹ *Ibid* 139-140

⁴² Dr. Hikmet Karčić, Far-Right Movements and Symbolism in the Western Balkans: A Handbook, 14

⁴³ *Ibid* 14

⁴⁴ Për një pasqyrë të kontributit të luftëtarit serb për separatistët e mbështetur nga Rusia, shihni Shërbimin Ballkanik të Radios Evropa e Lirë, <https://www.rferl.org/a/serbia-sentence-ukraine-separatists-overturned/32243089.html>

Për mbështetjen serbe të EDHKD për ndërhyrjen ushtarake të Putinit, shih Nermina Kuloglija dhe Azra Husaric Omerović, Vullnetarët Serbë i përgjigjen thirrjes për të luftuar në Ukrainë, <https://balkaninsight.com/2022/03/08/serb-volunteers-answer-call-to-fight-in-ukraine/>

⁴⁵ Marina Lazhetiç, “Migration Crisis” and the Far Right Networks in Europe: Rasti i studimit i Serbisë, 149

⁴⁶ *Ibid*, 149

Identiteta [Gjenerata Identitet]. Gjenerata e identitetit është një lëvizje globale e të rinjve të ekstremit të djathtë e lindur në Francë, e cila është pjesë e lëvizjes më të gjerë identitare që dëshiron të ruajë “identitetin etno-kulturor” globalisht.⁴⁷ Grupi është një përkrahës kryesor i teorisë së “Zëvendësimit të Madh”, e cila argumenton se popullsitë e bardha evropiane po zëvendësohen qëllimisht në një nivel etnik dhe kulturor përmes migrimit dhe rritjes së komuniteteve pakicë.⁴⁸ Edhe para themelimit të degës së saj zyrtare në Serbi, lëvizja kishte një vend të veçantë për vendin në tregimet e saj si një mbrojtës historik i “Evropës së bardhë të krishterë” dhe një viktimë e “kolonizimit islamik” me humbjen e Kosovës.⁴⁹ Duke përdorur të njëjtin plan të markës dhe komunikimit strategjik si lëvizja globale, dega e Identitetit të Gjeneratës Serbe krijoi një prani në internet për të rritur ndërgjegjësimin për pasojat e dëmshme të migrimit dhe për të rekrutuar individë me mendje të njëjtë. Për më tepër, ajo përdori praninë e saj në internet për të promovuar një identitet serb, i cili shtrihet përtej kufijve të Serbisë, synon viktimizimin e popullit serb dhe aplikon një pikëpamje revizioniste mbi historinë e kohëve të fundit të rajonit. Gjenerata e Identitetit është shpërbërë zyrtarisht dhe llogaritë e saj në internet janë hequr kryesisht pas një ndalimi nga qeveria franceze në mars 2021; megjithatë, kjo vetëm i detyroi anëtarët dhe mbështetësit e saj të shkojnë nën tokë dhe të ndajnë përmbajtje në platforma më pak të dukshme dhe të koduara.⁵⁰ Sa i përket degës serbe, edhe pse profilet në internet të Generacisë Identiteta aktualisht ose janë hequr ose janë në gjumë, grupi ka pasur ndikim të rëndësishëm në internet ku ata shpërndajnë përmbajtje që përfshijnë çështje dhe ankesa lokale në përputhje me narrativat evropiane të EDHKD.

Knights Templar International (KTI), një organizatë e vetëquajtur “Urdhri militant i krishterë” me qendër në Mbretërinë e Bashkuar dhe një përkrahës i fortë i teorisë së “Zëvendësimit të madh”, është një tjetër grup me ndikim që bëri rrugën e tij për në Serbi.⁵¹ Udhëheqësi i saj, Xhim Douson (Jim Dowson), u përshkrua si një nga aktivistët më me ndikim të ekstremit të djathtë nga aktivistët anti-racizëm në Mbretërinë e Bashkuar në vitin 2018, duke menaxhuar një rrjet me rreth 2.5 milionë ndjekës në Facebook dhe YouTube.⁵² KTI e siguroi këtë duke përzier “memet emotive” me “materialin e fortë të krahut të djathtë dhe konservator shoqëror”.⁵³ Duke ndarë metodat e tij për sukses, grupi trajnoi anëtarët serbë të EDHKD për të rritur kapacitetet e tyre për një “luftë online”.⁵⁴ Përveç kësaj, KTI ka prodhuar gjithashtu video lajmesh dhe përmbajtje të tjera në internet në serbo-kroatisht për të paralajmëruar një luftë të afërt midis myslimanëve dhe të krishterëve dhe për të denoncuar “islamizimin” e Evropës përmes emigracionit.⁵⁵ Jashtë hapësirës online, KTI ka siguruar pajisje ushtarake për grupet e krahut të djathtë serb në Kosovë* dhe milicite bullgare në kufi me Turqinë për t’i ndihmuar ata të mbrojnë veten dhe Evropën nga “pushtuesit myslimanë”.⁵⁶ Ngjashëm me Identitetin e gjeneratës, grupi ka qenë i suksesshëm në krijimin e rrjeteve në Ballkan dhe përdorimin e ndikimit të tij për të mbështetur dhe amplifikuar zërat e grupeve me të njëjtin mendim.

Serbia dhe Ballkani Perëndimor janë bërë gjithashtu një destinacion popullor për individët nga grupet EDHKD nga SHBA. Më së shumti, Robert Rundo, një bashkëthemelues i Lëvizjes Rise Above (RAM), ka gjetur një strehë të sigurtë në Beograd dhe shpejt ka bërë miq me të djathtën ekstreme serbe. RAM është një bandë famëkeqe supremaciste e bardhë, e cila fitoi rëndësi pasi tre nga anëtarët e saj u arrestuan për dhunë në Mitingun e bashkimit të së djathtës në Charlottesville, Virginia, në gusht 2017.⁵⁷ Në fillim, anëtarët e RAM nuk ishin aq të interesuar në betejat online dhe komunikimin strategjik, por e përqendruan energjinë e tyre në artet marciale të përziera dhe trajnimin në mënyrë që të ishin në gjendje të sulmonin fizikisht kundërshtarët

⁴⁷ Jacob Davey and Julia Ebner, The ‘Great Replacement’: the violent consequences of mainstreamed extremism, 5

https://www.isdglobal.org/digital_dispatches/french-identitarians-are-mobilising-around-the-2022-presidential-elections/

⁴⁸ *Ibid*, 7

⁴⁹ Eleonora Vio, ‘Young Patriots’: Serbia’s role in the European far-right. <https://balkaninsight.com/2019/11/19/young-patriots-serbias-role-in-the-european-far-right/>

⁵⁰ ISD, French Identitarians are Mobilising around the 2022 Presidential Elections,

https://www.isdglobal.org/digital_dispatches/french-identitarians-are-mobilising-around-the-2022-presidential-elections/

⁵¹ Milo Comeford, The Christchurch Attack and the Far Right’s Obsession With the Western Balkans,

<https://institute.global/policy/christchurch-attack-and-far-rights-obsession-western-balkans>

⁵² Simon Cox and Anna Meisel, Is this Britain’s most influential far-right activist?, <https://www.bbc.co.uk/news/uk-43924702>

⁵³ Matthew Collins and Nick Lowles, Empire builders, <https://hopenothe.org.uk/wp-content/uploads/2017/04/HnH-2017-01-02-no30.pdf>

⁵⁴ Jelena Covic et al. British Nationalist Trains Serb Far-Right for ‘Online War’, <https://balkaninsight.com/2018/05/01/british-nationalist-trains-serb-far-right-for-online-war-04-30-2018/>

⁵⁵ *Ibid*

⁵⁶ Matthew Collins, Jim Dowson: the ‘invisible man’ of the far right and the Kosovo connection,

<https://hopenothe.org.uk/2018/05/01/jim-dowson-kosovo-connection/>

⁵⁷ Michael Colborne, An American White Supremacist’s New Home in Serbia, <https://www.bellingcat.com/news/2020/11/18/an-american-white-supremacists-new-home-in-serbia/>

e tyre ideologjikë.⁵⁸ Megjithatë, kjo ndryshoi pasi Rundo përdori fuqinë e internetit për të përfshirë atletizmin si një pjesë thelbësore të imazhit të nacionalistëve identitarë. Prania e tij në Serbi përforcon më tej lidhjet ndërkombëtare të numrit në rritje të grupeve EDHKD në rajon me lëvizjet raciste nga Evropa dhe më gjerë.⁵⁹ Ai krijoi një partneritet të fortë me Fondacionin Junak [Hero], një lëvizje nacionaliste serbe dhe ka marrë pjesë dhe ka kontribuar në disa aktivitete të tyre. Në fakt ai ishte pjesë dhe u mbledh fonde për iniciativat humanitare të grupit, duke përfshirë mbledhjen e ndihmave për serbët që ende jetojnë në Kosovë*.⁶⁰ Ashtu si me Generacija Identiteta dhe KTI, mund të konkludohet se situata dhe narrativat e lidhura me Kosovën* janë një mjet popullor për organizatat e ekstremistëve të djathtë. Kjo është po aq shqetësuese sepse shumë komunitete serbe në Kosovë* janë një grup i cenueshëm dhe përmes mbështetjes humanitare këto grupe mbushin një boshllëk të lënë nga qeverisja joefektive dhe dështimi për të ofruar shërbime.

Prania online e Rundo është rritur në rëndësi në dy vitet e fundit. Për shembull, ai përdori kanalin e tij në YouTube për të postuar video me këshilla për çështje të tilla si planifikimi organizativ, trajnimi fizik dhe udhëtimi.⁶¹ Po aq e rëndësishme, Rundo fitoi ndjekje të rëndësishme në Telegram, i cili shërben si një qendër për organizatat e ekstremistëve të djathtë globalisht, duke përfshirë Ballkanin Perëndimor. Për të përmirësuar mesazhet dhe ndërmarrjen e tij, Rundo regjistroi një kompani në Serbi të quajtur Will2Rise e përdorur si një front për të shitur mallra të frymëzuar nga ekstremistët e djathtë si pjesë e përpjekjeve më të gjera për mbledhjen e fondeve. Ai mbështeti gjithashtu operacionalizimin e markave të tjera të modës të krahut të djathtë në Serbi, më së shumti të serbëve.⁶² Së fundi, ai gjithashtu kontrollon një entitet tjetër të quajtur Media2Rise, një media e cila “kundërshton medianë e kontrolluar nga e majta dhe narrativën që përdoret për të degraduar përpjekjet e lëvizjeve nacionaliste”.⁶³ Prodhimi ka zhvilluar dhjetëra dokumentarësh të shkurtër që eksplorojnë narrativa të ndryshme ekstremiste të krahut të djathtë në të gjithë Evropën, duke përfshirë Ballkanin Perëndimor dhe SHBA. Llogaritë e saj në YouTube dhe Twitter janë ndaluar, kështu që organizata aktualisht operon në Telegram, Odysee, BitChute dhe Gab, të cilat kanë ofruar një strehë të sigurt edhe për organizatat e tjera të krahut të djathtë.⁶⁴

Shembujt e mësipërm japin një pamje se si organizatat serbe EDHKD janë përfshirë në rrjetin global ekstremist të krahut të djathtë dhe se si kjo manifestohet në sferën online. Megjithatë, duhet të theksohet se organizatat kroate dhe disa boshnjake, kryesisht ultranacionaliste dhe neo-fashiste, gjithashtu marrin frymëzim dhe janë të lidhura me homologët anëmbanë botës. Kroacia mban një vend të rëndësishëm për ekstremistët e djathtë ukrainas dhe qëllimet e tyre. Organizatat e EDHKD nga Kroacia kanë dhënë mbështetje dhe kanë udhëtuar për të ndihmuar lëvizjen Azov në Ukrainë.⁶⁵ Azov është gjithashtu i afërt me anëtarët e RAM, por luftëtarët e huaj terroristë serbë dhe kroatë e gjejnë veten në anë të ndryshme në pushtimin e Ukrainës nga Rusia.

Lidhja ekstreme e djathtë (online) rrjetet dhe narrativat

Grupet e ekstremistëve të djathtë nuk janë të vetmit që kanë përfshirë organizatat e Ballkanit Perëndimor në rrjetin e tyre. Ekstremistët islamikë kanë qenë po aq të suksesshëm në bashkë-zgjedhjen e mbështetjes nga rajoni në përparimin e qëllimit të tyre. Që nga lufta në Bosnje, organizatat terroriste Salafi-xhihadiste krijuan një terren të fortë në rajon. Ekstremistët islamikë kanë përfituar nga situata e pasigurt në Ballkanin Perëndimor të përshkruar më sipër dhe mungesa e edukimit dhe mirëkuptimit kuptimplotë fetar që rrjedh nga sistemet ish-komuniste që kufizuan rolin e fesë në jetën publike dhe siguruan mbështetje midis komuniteteve muslimane në të gjitha pjesët e Ballkanit Perëndimor. Suksesi i tyre dëshmohet nga dalja e individëve që udhëtuan për të jetuar dhe luftuar për kalifatin islamik. Ka arsye të shumta për këtë sukses, duke përfshirë mbështetjen humanitare, indoktrinimin fetar me bashkëmoshatarët, stimujt financiarë, mesazhet përkatëse dhe kështu me radhë. Radikalizimi online gjithashtu luajti një rol të rëndësishëm në këtë drejtim.

⁵⁸ *Ibid*

⁵⁹ Nermina Kuloglija, The ‘Awakening’: American Right-Wing Extremist Finds Allies in the Balkans, <https://balkaninsight.com/2022/04/13/the-awakening-american-right-wing-extremist-finds-allies-in-the-balkans/>

⁶⁰ *ibid*

⁶¹ Michael Colborne, An American White Supremacist’s New Home in Serbia, <https://www.bellingcat.com/news/2020/11/18/an-american-white-supremacists-new-home-in-serbia/>

⁶² *ibid*

⁶³ Shih: <https://media2rise.com/about-us/>

⁶⁴ *Ibid*.

⁶⁵ Michael Colborne, Croatia key to Ukrainian far-right’s international ambitions, <https://balkaninsight.com/2019/07/18/croatia-key-to-ukrainian-far-rights-international-ambitions/>

Ekstremistët islamikë kanë treguar historikisht një kuptim të rëndësishëm së komunikimit strategjik dhe luftës së informacionit. Kjo dëshmohej në një deklaratë të bërë nga udhëheqësi i Al-Kaedës, Ayman al-Zawahiri, i vrarë në 2022: “Unë ju them se jemi në një betejë dhe më shumë se gjysma e saj po zhvillohet në fushën e betejës së mediave. Ne jemi në një betejë mediatike në një garë për zemrat dhe mendjet e Ummetit tonë⁶⁶.”⁶⁷ Daesh-i konsiderohet të ketë zhvilluar shtrirjen më me ndikim të komunikimit strategjik midis të gjitha organizatave terroriste islamike. Ata prodhuan një gamë të gjerë të përmbajtjes nga deklaratat audio, revistat, memet, videot, (himnet myslimane) deri te raportet e lajmeve dhe i shpërndanë ato përmes rrjeteve standarde të mediave sociale, platformave të skajshme dhe aplikacioneve të mesazheve të koduara.⁶⁸ Megjithatë shumica e kësaj përmbajtjeje ishte në arabisht, produktet e tyre u ndanë në 28 gjuhë të tjera,⁶⁹ duke përfshirë ato që fliten në Ballkanin Perëndimor.

“Nderi është në Xhihad”, një 20-minutësh i prodhuar nga Qendra e mediave al-Hayat e Daesh-it fitoi rëndësinë më të madhe në Ballkanin Perëndimor. Duke shfaqur luftëtarë shqiptarë dhe boshnjakë etnikë, videoja u bën thirrje myslimanëve nga rajoni që të lëvizin në kalifatin islamik dhe të bashkohen në luftën e shenjtë, duke kërcënuar gjithashtu qeveritë apostate të rajonit dhe jo-besimtarët.⁷⁰ Videoja është kontekstualizuar bazuar në ankesat lokale dhe padrejtësitë e perceptuara të muslimanëve në rajon. Tregimi i tij përforcon nënshkrimin e muslimanëve nga shtetet “ateiste” shqiptare dhe jugosllave dhe mizoritë e kryera nga të krishterët kundër muslimanëve gjatë luftërave që shpërbënë Jugosllavinë.⁷¹ Për më tepër, videoja e etiketon rajonin si kufirin e ardhshëm për xhihadin global. Daesh-i i dyfishoi këto kërcënime në shumë botime të mëvonshme, duke përfshirë një video të titulluar “Put Halifa [Rrugë e Kalifatit]”, e cila bën thirrje për pushtimin e Serbisë, krijimin e një kalifati islamik në Ballkanin Perëndimor dhe shkatërrimin e demokracisë.⁷² Pas rënies territoriale të të ashtuquajturit Shtet Islamik, pjesa më e madhe e aparatit propagandistik të Daesh-it dhe përpjekjet e radikalizimit në internet që synonin Ballkanin Perëndimor u larguan nga syri i publikut. Kjo do të zbulohet më vonë në këtë artikull.

Daesh nuk është e vetmja organizatë terroriste islamike me një gjurmë në Ballkanin Perëndimor. Al-Kaida dhe bashkëpunëtorët e saj kanë vënë gjithashtu në shënjestër komunitetet myslimane në Ballkanin Perëndimor për operacionet e saj globale. Megjithatë më pak i suksesshëm se Daesh në tërheqjen e njerëzve në radhët e tij, Hayat Tahrir al-Sham (i njohur më parë si Jabhat al-Nusra), një degë e Al-Kaedës në Siri, ka qenë i suksesshëm në radikalizimin dhe rekrutimin e një force të vogël, por të fuqishme në hierarkinë e saj ushtarake. Referuar si Xhemati Alban, njësi luftarake përbëhet nga snajperë shqiptarë etnikë të cilët janë aktivë në provincën Idlib në Siri. Grupi vazhdoi të ishte aktiv pas rënies politike të Daesh dhe prodhoi përmbajtje audio-vizuale në internet në gjuhën shqipe, e cila u shpërnda online. Një video 33-minutëshe e titulluar “Snajperët shqiptarë në al-Sham” që paraqet jetën e anëtarëve të grupit, duke përfshirë njohuri nga operacionet e tyre ushtarake, fitoi rëndësi në mesin e audiencës shqiptare.⁷³

Ka burime të tjera në internet, jashtë kontrollit të drejtpërdrejtë të Daesh-it dhe Al-Kaedës që gjithashtu kanë përmbajtje lehtësisht të arritshme për audiencat e Ballkanit Perëndimor. Konkretisht, IslamHouse, një faqe interneti e shquar me bazë në Gjirin Persik, e cila pret përmbajtje nga një numër i klerikëve ekstremistë islamikë, ka mbi 9,000 pjesë të përmbajtjes në gjuhët e Ballkanit Perëndimor, krahasuar me vetëm 7,000 artikuj në anglisht.⁷⁴ Ky është një tregues tjetër i rëndësisë relative të audiencës së Ballkanit Perëndimor në peizazhin ekstremist islamik global. Për më tepër, një raport nga Rrjeti i qyteteve të forta gjeti një faqe arkivi online të mirëmbajtur nga grupi ekstremist islamik etnik shqiptar i quajtur Bejtul Muhaxhirin. Faqja përbëhet nga 46 ngarkime: 32 dokumente, 13 video dhe 1 audio në gjuhën shqipe, duke përfshirë biografi, tekste dhe

⁶⁶ Ummah është një fjalë arabe që do të thotë "komunitet" I referohet komunitetit musliman që janë të lidhur bashkë sipas besimeve të tua në të njëjtin religjion.

⁶⁷ Eleni Kapsokoli, Cyber-Jihad in the Western Balkans, 41.

⁶⁸ Moran Yarchi, ISIS's media strategy as image warfare: Strategic messaging over time and across platforms, 64

⁶⁹ *Ibid* 26.

⁷⁰ James Gordon Meek, ISIS Aims New Recruitment Video at Balkan Muslims, <https://abcnews.go.com/International/isis-aims-recruitment-video-balkan-muslims/story?id=31554167>

⁷¹ Milo Comeford and Simeon Dukiç, Online Extremism: Challenges and Opportunities in the Western Balkans, 1-3.

⁷² Igor Jovanovic, Pro-ISIS Video Calls for Balkan Caliphate, <https://balkaninsight.com/2015/07/15/new-isis-threats-to-balkan-countries/>

⁷³ Aaron Y. Zelin, New video message from Hayy'at Tahrir al-Sham: "Albanian snipers in al-Sham"

<https://jihadology.net/2018/08/04/new-video-message-from-hayyat-ta%e1%b8%a5rir-al-sham-albanian-snipers-in-al-sham/>

⁷⁴ Milo Comeford and Simeon Dukiç, Online Extremism: Challenges and Opportunities in the Western Balkans, 1-3.

predikime nga ekstremistë të njohur të dhunshëm islamikë, si Anwar al-Awlaki, Nasir al-Fahd, Ahmad Musa Jibril, Faris al-Zahrani dhe Turki al-Binali⁷⁵

Ky kontekst ndërkombëtar ekstremist i krahut të djathtë dhe islamik, dhe Ballkani Perëndimor, është shumë i rëndësishëm për të kuptuar se si rrjetet ndikojnë në krijimin, amplifikimin dhe shpërndarjen e narrativave rajonale. Është e pamundur të kuptosh plotësisht modelet e radikalizimit të Ballkanit Perëndimor (online) pa kuptuar se si funksionojnë ankesat globale dhe ndikimet dhe partneritetet ndërkombëtare në rajon.

Ndikimi i Ballkanit Perëndimor në komunitetet online ekstremiste globale

Ndërsa peizazhi ekstremist global po ndikon në organizatat ekstremiste të Ballkanit Perëndimor, narrativat e Ballkanit Perëndimor gjithashtu po ndikojnë me sukses në lëvizjet ekstremiste globale (online) dhe kanë frymëzuar individët për të kryer sulme terroriste. Ashtu si narrativa e konspiracionit “Zëvendësimi i madh” ofroi një pikë lidhëse për organizatat ndërkombëtare të ekstremit të djathtë për të hyrë në Ballkanin Perëndimor, ashtu edhe narrativat e dallueshme të Ballkanit Perëndimor siguruan frymëzim për zhvillimin e komunitetit të ekstremit të djathtë në internet. Ajo që duket si përmbajtje e parëndësishme e internetit që përfshin referencat e Ballkanit Perëndimor në dhomat e bisedave të krahut të djathtë u gjet në manifestet dhe ndërveprimin në internet të terroristëve të krahut të djathtë.

Domethënë, një nga ekstremistët më famëkeq të krahut të djathtë, Anders Breivik, i cili ishte përgjegjës për sulmet në Norvegji në vitin 2011, të cilat rezultuan me 77 viktima – shumica e tyre fëmijë – bëri gati 1.000 përmendje të Luftërave jugosllave në manifestin e tij.⁷⁶ Një tjetër terrorist i krahut të djathtë Erik Frein, i cili orkestroi sulmin e vitit 2014 në Policinë e shtetit të Pensilvanisë, ishte i njohur për veshjen e shpeshtë të uniformave nacionaliste serbe.⁷⁷ Megjithatë, roli i narrativave të Ballkanit Perëndimor në terrorizmin ndërkombëtar të krahut të djathtë ishte më i dukshëm gjatë sulmit terrorist të vitit 2019 në Kristçerç, Zelanda e Re. Brenton Tarrant, një supremacist i bardhë, transmetoi drejtpërdrejt sulmin e tij në vendet e adhurimit musliman në Facebook, i cili rezultoi në 51 vrasje dhe 40 plagosje. Kishte dy referenca të dukshme për Ballkanin Perëndimor gjatë transmetimit të drejtpërdrejtë. Së pari, armët dhe revistat e tij u mbuluan, ndër të tjera, me emrat e figurave të shquara që luftuan Perandorinë Osmane, duke përfshirë figura historike nga Ballkani Perëndimor si Milosh Obiliç, Marko Miljanov Popoviç, Lazar i Serbisë, Gjergj Arianiti, Novak Vujosheviç dhe Bajo Pivljanin.⁷⁸ Së dyti, në rrugën e tij për në xhaminë e parë, Tarrant luajti disa himne të krahut të djathtë, duke përfshirë një këngë të lëshuar gjatë Luftës së Bosnjës me titull “Karadžiću, vodi Srbe svoje [Karaxhiç, udhëhiq serbët e tu]” i njohur gjithashtu si “Bog je Srbin i on će nas čuvati [Zoti është serb dhe ai do të na mbrojë]”. Kënga dhe videoklipi i saj u krijuan nga tre ushtarë serbë boshnjakë për të ngritur moralin e ushtarëve të tjerë në 1993. Teksti i këngës përkujton ish-presidentin serb të Bosnjës, tani i dënua për krime lufte, Radovan Karaxhiç, dhe bën kërcënime gjenocidale ndaj boshnjakëve dhe kroatëve në rrugën e tyre.⁷⁹ Me kalimin e viteve kënga u bë e njohur në qarqet e ekstremit të djathtë si “Serbia e fortë” ose “Hiq këngën e Kebabit”, me “qebab” që përdorej si një term nënçmues për muslimanët.⁸⁰ Kënga u bashkë-zgjodh nga e djathta ekstreme globale pasi fitoi rëndësi ndërkombëtare dhe u bë më e famshme në qarqet ndërkombëtare sesa në Ballkanin Perëndimor. Kjo ilustron me faktin se videot në YouTube të këngës morën mijëra komente kryesisht në anglisht.⁸¹ Po aq e rëndësishme, ka pasur gjithashtu raporte për incidente të këngës që këndohet në Kinë, Sllovakia dhe Poloni.⁸² Tarrant ishte gjithashtu një tifoz i këngës dhe ideologjisë ekstremiste që simbolizon pasi ai i referohej vetes si një “lagues i qebapit” në manifestin e tij.

Për të kuptuar se si kënga u ngrit në rëndësi, duhet të kuptohet kultura meme e ekstremit të djathtë online. Cilësia e këngës dhe teksti i saj nuk janë domosdoshmërisht ato që nxitën famën e saj, por memet që u frymëzuan prej saj. Richard Dawkins për herë të parë shpiku termin meme për të nënkuptuar “një njësi të transmetimit kulturor” e cila përcjell një ide të projektuar për të ndryshuar pikëpamjen e botës së një personi

⁷⁵ Simeon Dukic, "Online Extremism in North Macedonia: Politics, Ethnicities and Religion," 24

⁷⁶ Jasmin Mujanović, The Balkan Roots of the Far Right's "Great Replacement" Theory, <https://newlinesmag.com/essays/the-balkan-roots-of-the-far-rights-great-replacement-theory/>

⁷⁷ *Ibid*

⁷⁸ Daily Sabah, New Zealand mosque shooter names his 'idols' on weapons he used in massacre, <https://www.dailysabah.com/asia/2019/03/15/new-zealand-mosque-shooter-names-his-idols-on-weapons-he-used-in-massacre>

⁷⁹ Dr. Hikmet Karçiç, Far-Right Movements and Symbolism in the Western Balkans: A Handbook, 13.

⁸⁰ Jasmin Mujanović, The Balkan Roots of the Far Right's "Great Replacement" Theory,

⁸¹ *Ibid*

⁸² Dr. Hikmet Karçiç, Far-Right Movements and Symbolism in the Western Balkans: A Handbook, 13.

dhe mund të përhapet “viralisht” nga një person në tjetrin.⁸³ Në kontekstin e internetit, një meme përcaktohet si “një artikull zbavitës ose interesant (siç është një foto ose video) ose zhanër i artikujve që përhapet gjerësisht online, veçanërisht përmes mediave sociale”.⁸⁴ Memet janë bërë një formë dominuese e mesazheve dhe shprehjes në epokën dixhitale pasi ato janë të lehta dhe të lira për t'u bërë.⁸⁵ Ngjashëm si me mjetet e tjera, aktorët keqdashës kanë përdorur memet për të mbjellë mosmarrëveshje dhe për të mjegulluar linjat midis faktit dhe trillimit.⁸⁶ Meme-ja “Largoje qebabin”, e njohur edhe si “Serbia e Fortë”, u bë popullore në mesin e qarqeve të krahut të djathtë jo vetëm për shkak të origjinës së saj, e cila përforcon një nëntekst të dukshëm anti-musliman, por edhe për shkak të frazës të saj me humor të çuditshëm, dhe u përdor nga pjesë të komunitetit në internet për t'iu referuar spastrimit etnik në një mënyrë satirike.⁸⁷ Memet si kjo janë krijuar në bazë të humorit të mprehtë për të tërhequr një audiencë të re e cila është e hapur ndaj një mënyre më pak serioze të komunikimit. Disa argumentojnë se memet kanë bërë më shumë për të radikalizuar individët sesa çdo manifest.⁸⁸ Përdorimi i memeve midis EDHKD po bëhet gjithashtu më i zakonshëm në Ballkanin Perëndimor.

Trendet specifike të Ballkanit Perëndimor

Pavarësisht se janë të lidhur dhe të ndikuar nga peizazhi global ekstremist në internet, ekzistojnë tendenca ekstremiste në internet specifike për Ballkanin Perëndimor, unike për rajonin. Siç u përshkrua më lart, këto prirje janë zhvilluar bazuar në të njëjtën demografi dhe histori unike të rajonit, por nuk kanë rëndësi më të gjerë jashtë Ballkanit Perëndimor. Ato tregojnë se sfida e radikalizimit në internet është thelbësisht rajonale, jo e kufizuar nga ndikimet në nivel vendi, përveç rrethanave të jashtëzakonshme. Ekzistojnë disa arsye për këtë: (1) trashëgimia e konflikteve (të pazgjidhura) në vitet 1990 dhe tensionet e gjata ndëretnike vazhdimisht ushqejnë urrejtjen dhe ekstremizmin ndërkuftar, (2) përhapja dhe ngjashmëria e gjuhëve në të gjithë rajonin lejon ndarjen e qetë të ideologjive dhe narrativave (ekstremiste) dhe (3) karakteristikat multikulturore të secilit shtet, dinamikat e identitetit dhe ndarjet më të gjera ndërsektoriale të cilat krijojnë dobësi dhe pengesa të mundshme në mesin e popullsisë. Për shembull, imamët etnikë shqiptarë salafi-xihadistë nga Kosova* mund të ndikojnë në komunitetet e gjuhës shqipe në të gjithë Ballkanin Perëndimor, por më së shumti në Shqipëri, Mal të Zi dhe Maqedoninë e Veriut. Nga ana tjetër, narrativat nacionaliste serbe të ekstremit të djathtë mund të ndikojnë në popullatat serbe në të gjithë Serbinë, Bosnjën dhe Hercegovinën, Kroacinë, Kosovën dhe Malin e Zi.⁸⁹ Kjo pjesë do të përbëhet nga tre pjesë që shqyrtojnë tendencat kryesore online midis grupeve të ekstremit të djathtë, islamistëve ekstremistë dhe dinamikave ekstremiste me bazë gjinore.

Komuniteti i ekstremit të djathtë në Ballkanin Perëndimor

Ka nocione të ndryshme, shpesh të përdorur në mënyrë të ndërsjellë, kur diskutohet e djathta ekstreme në Ballkanin Perëndimor, “duke përfshirë të djathtën radikale, të djathtën ekstreme, ekstremistin e djathtë, neo-fashizmin, neo-nazizmin, neo-populizmin, anti-emigrantët, ultra të djathtët ose të djathtët ekstrem, të djathtët e rinj dhe populistët e djathtë”.⁹⁰ Një “Raport i Helpdesk” i vitit 2019 i porositur nga qeveria e Mbretërisë së Bashkuar, i plotësuar nga Doracaku i Dr. Karçiç mbi simbolizmin e krahut të djathtë, i karakterizon këto lëvizje si:

- Përfaqësimi për politikën e bazuar etnikisht.
- Referenca të vazhdueshme për luftërat e viteve 1990.
- Glorifikimi i kriminelëve të luftës dhe spastrimi etnik [dhe gjenocidi] nga vitet 1990.

⁸³ Maxime Dafaure, Memes and the metapolitics of the alt-right, 1.

⁸⁴ *Ibid* 2.

⁸⁵ Taraneh Azar, Propaganda of the digital age: How memes are weaponized to spread disinformation, <https://eu.usatoday.com/in-depth/news/investigations/2022/09/20/memes-disinformation-trump-maralago-jan-6-hearings-covid/7832934001/>

⁸⁶ *Ibid*

⁸⁷ Maxime Dafaure, Memes and the metapolitics of the alt-right, 5.

⁸⁸ Taraneh Azar, Propaganda of the digital age: How memes are weaponized to spread disinformation,

⁸⁹ Milo Comeford and Simeon Dukiç, Online Extremism: Challenges and Opportunities in the Western Balkans, 1-2.

⁹⁰ Dr. Hikmet Karçiç, Far-Right Movements and Symbolism in the Western Balkans: A Handbook, 6.

- Besimi në viktimizim.
- Një dëshirë për të ripërcaktuar kufijtë shtetërorë në vija etnike.
- Urrejtja ose 'sigurimi' i grupeve lezbike, gej, biseksuale dhe transgjimore (LGBT).
- Përdorimi i dhunës.
- Politikat anti-NATO dhe anti-BE.
- Qëndrimet dhe lidhjet pro-ruse.
- Lidhjet me krimin e organizuar.
- Islamofobia ose ndjenja anti-muslimane
- Mohimi i gjenocidit⁹¹

Përveç kësaj liste, gazeta i konsideron këto grupe si populiste dhe që kanë: ndjenja anti-emigrante, anti-romake, anti-pakica, anti gjinore/feministe dhe anti-autoritare, e fundit e dëshmuar veçanërisht përmes përhapjes së narrativave të konspiracionit për KOVID-19.

Përparimet teknologjike dhe kriza e fundit politike, ekonomike dhe shëndetësore jo vetëm që kanë bërë që narrativat e EKD të ndërkombëtarizohen, por gjithashtu të integrohen dhe normalizohen në shoqëritë e Ballkanit Perëndimor.⁹² Kjo është veçanërisht problematike kur ka një harmonizim të narrativave të EKD dhe politikës kryesore në pretendimin e qëllimeve irredentiste për shkak të potencialit të tyre për të rritur radikalizimin reciprok dhe thyer marrëdhëniet tashmë të brishta midis shteteve të Ballkanit Perëndimor, si dhe komuniteteve të ndryshme brenda kufijve të një vendi.⁹³ Aktiviteti online në këtë drejtim është veçanërisht i rrezikshëm dhe paraqet një sfidë serioze të sigurisë për qeveritë në rajon sepse EKD janë bërë gjithnjë e më të sigurt dhe të gatshëm të ndajnë hapur narrativat dhe simbolikën ekstremiste për të treguar përkatësinë e tyre ideologjike.⁹⁴ Kjo ndikon ndjeshëm në shkallën e radikalizimit në internet pasi udhëtimi i një individi në përgjithësi fillon duke u ekspozuar ndaj materialit ekstremist në platformat kryesore të mediave sociale dhe lëviz drejt aplikacioneve më të mbyllura dhe të koduara.⁹⁵ Mungesa e përgjigjeve të udhëhequra nga qeveria ndaj aktiviteteve në komunitet nga grupet dhe komunitetet EKD i ngjan kohës kur ekstremistët islamikë përdorën hapur platformat kryesore të mediave sociale ndërsa Daesh po rritej në fuqi dhe domethënie. Ka arsye të shumta për këtë rezultat, duke përfshirë mungesën e të kuptuarit të peizazhit ekstremist online së bashku me mungesën e vullnetit politik. Për shembull, ndërsa në të gjithë Ballkanin Perëndimor institucionet dhe grupet po monitorojnë gjuhën e urrejtjes online dhe krimin e urrejtjes, rastet shpesh nuk raportohen dhe kryerësit rrallë ndiqen penalisht. Në Bosnjë dhe Hercegovinë midis viteve 2010 dhe 2019, gjykatat shqiptuar vetëm 24 aktgjykime të plotëfuqishme për provokimin e urrejtjes pavarësisht se Misioni i OSBE-së në BeH regjistroi 33 raste në tre muajt e parë të vitit 2019.⁹⁶

Për të portretizuar siç duhet kërcënimin e radikalizimit online të ekstremizmit të dhunshëm të krahut të djathtë (EDHKD) në rajon, është e rëndësishme të kuptohen disa nga narrativat dhe aktorët më të shquar ekstremistë. Siç tregohet më lart, shumë EDHKD në Ballkanin Perëndimor janë ultra-nacionalistë me ideologji irredentiste dhe vizione të ri-hartimit të kufijve politikë tashmë ekzistues. Për shembull, Ushtria kombëtare shqiptare, një grup i EDHKD që vepron në Ballkan më gjerësisht ku ka një popullsi të konsiderueshme shqiptare, punon drejt krijimit të një Shqipërie të Madhe.⁹⁷ Ndërsa kjo organizatë ka ndikim të kufizuar, hartat e Shqipërisë së Madhe shpesh janë shfaqur offline dhe online. Gjegjësisht, gjatë një ndeshje kualifikuese të Kampionatit Evropian UEFA 2016 midis Serbisë dhe Shqipërisë në Beograd, një dron

⁹¹ *Ibid* 6.

⁹² Mirza Buljubashiç, "Violent Right-Wing Extremism in the Western Balkans: An overview of country-specific challenges for P/CVE," 14.

⁹³ *Ibid* 15.

⁹⁴ Dr. Hikmet Karçiç, Far-Right Movements and Symbolism in the Western Balkans: A Handbook.

⁹⁵ Nermina Kulogljija, Bosnian far-right movement weds Bosniak nationalism, neo-Nazism.

<https://balkaninsight.com/2021/06/02/bosnian-far-right-movement-weds-bosniak-nationalism-neo-nazism/>

⁹⁶ Mladen Ladic, Hate Crimes in Bosnia: Under-Reported and Rarely Prosecuted, <https://balkaninsight.com/2019/04/26/hate-crimes-in-bosnia-under-reported-and-rarely-prosecuted/>

⁹⁷ Mirza Buljubashiç, "Violent Right-Wing Extremism in the Western Balkans: An overview of country-specific challenges for P/CVE," 5.

që shtyn flamurin e Shqipërisë së Madhe iu afrua fushës së futbollit duke shkaktuar një incident serioz.⁹⁸ Online, harta e Shqipërisë së Madhe gjeti vendin e saj në një cicërimë të postuar nga ylli britanik i popit Dua Lipa duke marrë më shumë se 28.7k pëlqime dhe mbi 14.2 mijë ri-shpërndarje.⁹⁹ Artisti etnik shqiptar me rrënjë nga Kosova,* publikoi imazhin e diskutueshëm në mbështetje të një iniciative që bën thirrje që Apple Maps të tregojë Kosovën* si një komb i pavarur. Diku tjetër në Ballkanin Perëndimor, EDHKD-ja serbe është e angazhuar për krijimin e një "Serbie të Madhe". Duke gjurmuar rrënjët e saj në Luftën e Dytë Botërore dhe lëvizjen çetnike, ideja për një shtet më të madh serb u bë e njohur gjatë luftërave jugosllave. Shumë nga organizatat e tanishme serbe të EDHKD-së po përdorin emra dhe simbolikë të frymëzuar nga lëvizjet çetnike duke adoptuar ideologjinë dhe qëllimet e saj. Ngjashëm si në rastin shqiptar, ideja e një Serbie të madhe mund të gjendet jo vetëm në periferi, por edhe në mesazhet kryesore online. Për shembull, një politikan i rangut të lartë iu referua krijimit të një "Bote Serbe" të re, një ide që të gjithë serbët në Ballkanin Perëndimor duhet të jenë pjesë e së njëjtës sferë politike, të cilën shumë e shohin si një zëvendësim për një Serbi të Madhe.¹⁰⁰ Përveç koncepteve të Shqipërisë së Madhe dhe Serbisë së Madhe, ka edhe dy ideologji irredentiste në Ballkanin Perëndimor që bëjnë thirrje për një Bosnje të Madhe dhe Maqedoni të Bashkuar (të Madhe). Për më tepër, ideologjitë irredentiste nga Bullgaria, Kroacia dhe Hungaria kanë pretendime mbi territoret në Ballkanin Perëndimor dhe perceptohen si kërcënime për rajonin. Këto ideologji ultra-nacionaliste janë perceptuar si një kërcënim dhe janë zgjedhur nga EDHKD për radikalizim reciprok. Për shembull, EKD në Maqedoninë e Veriut përdor kërcënimin e perceptuar të një "Shqipërie të Madhe" si një justifikim për të nxitur ndjenjën e urrejtjes ndaj shqiptarëve. Një studim mbi radikalizimin online në Maqedoninë e Veriut, zbuloi se Shqipëria e Madhe është sjellë shpesh në diskutet e urrejtjes në internet në gjuhën maqedonase për të demonizuar dhe "të tjerët" një grup të tërë, dhe për të justifikuar ndjenjën e urrejtjes, madje edhe dhunën.¹⁰¹ Në këtë drejtim është e rëndësishme të theksohen diskutet online në vend duke theksuar dikotominë e "patriotëve dhe tradhtarëve" që bëjnë thirrje për mjete të përshtatshme për t'u marrë me tradhtinë dhe individët që "shesin" identitetin dhe shtetin maqedonas.¹⁰²

Përveç ideologjive irredentiste ultra-nacionaliste, Ballkani Perëndimor ka parë gjithashtu (ri)shfaqjen e ideologjisë dhe grupeve neo-naziste. Pozicioni i tretë shqiptar është një grup i hapur neo-nazist që promovon tradicionalizmin dhe racizmin shqiptar dhe kundërshton komunizmin dhe qeverisjen demokratike.¹⁰³ Grupi përdor internetin për të postuar përmbajtje satirike në gjuhën shqipe dhe angleze për të tërhequr të rinjtë në kauzën e tij. Për më tepër, ultrasit e futbollit në Shqipëri po promovojnë gjithashtu neo-nazizmin. Grupi më i shquar në këtë drejtim janë tifozët ultras të FC Tirona "Tirona Fanatiks" dhe nëngrupet e lidhura, të cilët janë haptazi anti-komunistë dhe përdorin simbolizmin neo-nazist.¹⁰⁴ Në fakt, grupi ka krijuar një flamur që është shumë i ngjashëm me atë të përdorur nga Divizioni SS Skënderbeu, një njësi etnike shqiptare që bashkëpunoi me nazistët dhe vepronte në Kosovë*.¹⁰⁵ Grupi është aktiv online dhe promovon revizionizmin e urrejtjes dhe historik dhe ndërton rrjet me grupe të të njëjtit mendim nga rajoni.¹⁰⁶ Grupet ultras në pjesë të tjera të rajonit po adoptojnë gjithnjë e më shumë ideologji neo-naziste. Kjo është e vërtetë në rastin e ultrasve kroatë të Bosnjës. Škripari, mbështetësit e FC Široki Brijeg kanë postuar hapur fotografi në Facebook me përshëndetje naziste dhe madje kanë shfaqur flamurin nazist në një ndeshje futbollit në vitin 2010, disa rreshta mbi flamurin e Vatikanit.¹⁰⁷ E djathta ekstreme kroate është frymëzuar dhe bazuar në organizatat ustashiste, një lëvizje klero-fashiste dhe ultranacionaliste që udhëhoqi Shtetin e pavarur nazist të Kroacisë (NDH) dhe ishte përgjegjës për disa nga mizoritë më të këqija gjatë Luftës së Dytë Botërore. Simbolizmi ustash është i pranishëm në të gjitha pjesët e Bosnjës ku jetojnë kryesisht kroatët etnikë. Për shembull, ekstremistët neo-nazistë kanë vënë rregullisht në shënjestër përmendoret partizane, duke përfshirë atë të

⁹⁸ Guardian Sports, Albania awarded 3-0 win after Serbia match abandoned over drone stunt, <https://www.theguardian.com/football/2015/jul/10/albania-serbia-match-abandoned-drone>

⁹⁹ BBC News, Dua Lipa sparks controversy with 'Greater Albania' map tweet, <https://www.bbc.com/news/world-europe-53483451>

¹⁰⁰ Nikola Đorđević, Serbian World — a dangerous idea?, <https://emerging-europe.com/news/serbian-world-a-dangerous-idea/>
See the statement here: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2022/6/25/vulin-stvaranje-srpskog-sveta-proces-koji-se-ne-moze-zaustaviti>

¹⁰¹ Simeon Dukic, "Online Extremism in North Macedonia: Politics, Ethnicities and Religion," 16-17

¹⁰² Ramadan Ilazi et al. Online and Offline (De)radicalisation in the Balkans, https://www.pave-project.eu/publications/PAVE_870769_D5.1_publication_layout.pdf, 22.

¹⁰³ Mirza Buljubashić, "Violent Right-Wing Extremism in the Western Balkans: An overview of country-specific challenges for P/CVE," 5.

¹⁰⁴ Fabio Bego, Do Albanians like Fascism? An Iconographical Investigation on Social Media Material, <https://moderndiplomacy.eu/2020/01/03/do-albanians-like-fascism-an-iconographical-investigation-on-social-media-material/>

¹⁰⁵ Ibid

¹⁰⁶ Ibid

¹⁰⁷ <https://www.24sata.hr/sport/skripari-197989/galerija-160884>

Mostarit që është përdhosur me simbole ustash dhe naziste, dhe kërcënime kundër boshnjakëve.¹⁰⁸ Neo-nazistët kroatë janë gjithashtu aktivë në Kroaci, diasporë dhe online. Në internet, grupet neo-naziste janë të përfshira në përhapjen e ndjenjave anti-semite, anti-romake dhe anti-serbe dhe janë të përqendruara në revizionizmin historik. Gjegjësisht, këto grupe EDHKD kanë redaktuar artikujt e Wikipedias në kroatisht për të mohuar trashëgiminë e Ustashëve.¹⁰⁹ Për më tepër, një studim tjetër nga Iniciativa Resonant Voices gjeti më shumë se 10,000 përdorues në Kroaci të cilët postuan përmbajtje të rëndësishme për Ustashët në Facebook.¹¹⁰ Ekosistemi serb EDHKD gjithashtu po bëhet gjithnjë e më shumë duke ndjekur dhe duke përdorur simbolizmin dhe narrativat neo-naziste. Këto organizata përfshijnë Stormfront Serbia, Obraz (Nderi), Fronti kombëtar serb, Gjaku dhe nderi dhe Veprimi serb.¹¹¹ Rritja e tërheqjes së ndjenjave neo-naziste në mesin e së djathtës ekstreme serbe është gjithashtu e dukshme online. Në një moment, forumi neo-nazist i supremacistëve të bardhë Stormfront mburrej me rreth 180,000 postime në forumin e tij të përqëndruar në Evropën Juglindore, kryesisht duke mbuluar Ballkanin Perëndimor. Në të njëjtën kohë, sipas Google Trends, Serbia dhe Kroacia treguan disa nga interesat më të larta proporcionale të kërkimit në Stormfront globalisht.¹¹² Udhëheqësit e organizatave të lartpërmendura janë gjithashtu shumë aktiv dhe me ndikim në mediat sociale. Bosnja gjithashtu ka një lëvizje të vogël, por në zhvillim të lëvizjes neo-naziste boshnjake. Lëvizja boshnjake e krenarisë kombëtare është grupi më i shquar në këtë hapësirë, që vepron nën sloganin “Bog, Bosna, Bošnjaci [Zoti, Bosnja, Boshnjakët]”.¹¹³ Pavarësisht se është një lëvizje relativisht e vogël, organizata ka qenë e suksesshme në ngritjen e profilit të saj përmes aktivitetit të saj online, veçanërisht përmes Facebook.¹¹⁴

Komuniteti ekstrem islam në Ballkanin Perëndimor

Përmbajtja e dhunshme ekstremiste islamike lulëzon online në të gjithë Ballkanin Perëndimor dhe efekti i saj ka pasur një ndikim në individë dhe komunitete. Një raport që shqyrton rrugët e radikalizimit për luftëtarët e huaj terroristë nga Maqedonia e Veriut zbuloi se përmbajtja me video me tema radikale dhe dhuna në mediat sociale i tërhoqi ata drejt ideologjisë ekstremiste.¹¹⁵ Anëtarët e familjeve të terroristëve të burgosur konfirmuan se ata kaluan kohë të konsiderueshme në internet duke parë video të luftëtarëve dhe tregimeve të muslimanëve që keqtrajtoheshin.¹¹⁶ Të anketuarit e hulumtimit në një studim të Fondacionit Berghof kanë parë gjithashtu një përhapje të ngjashme të pakontrolluar të përmbajtjes ekstremiste, e cila besohet të ketë një efekt në radikalizimin dhe rekrutimin e dhunës.¹¹⁷ Imamët lokalë kanë theksuar se kjo përmbajtje nuk ndahet vetëm nga predikuesit radikalë, por ajo është zmadhuar nga individë që janë mashtruar nga dezinformimi i shfrenuar online. Sidoqoftë, është e vështirë të konstatohet se sa ndikim ka kjo përmbajtje online në procesin e radikalizimit dhe nëse ajo kishte më shumë ndikim në grupe të ndryshme demografike bazuar në gjetjet e studimit.

Përveç materialit ekstremist islamik të përmendur më lartë, i cili është përkthyer dhe shpërndarë në gjuhët lokale, imamët ekstremistë nga rajoni dhe gjurmët e tyre në internet luajnë një rol të rëndësishëm edhe në radikalizimin online. Këta imamë gjetën parajsë të sigurtë në internet ku ata ishin të zëshëm dhe të hapur me mesazhet e tyre ekstremiste veçanërisht në kohën kur Daesh po fitonte territore në Lindjen e Mesme dhe ishte i suksesshëm në rekrutimin e mbështetjes. Për shembull, një nga klerikët radikalë më famëkeq në Bosnje, Bilal Bosnic, i cili u burgos për shtatë vjet për rekrutimin e luftëtarëve të huaj terroristë në radhët e Daesh, kishte një prani të madhe në internet. Ai po bënte thirrje hapur për dhunë kundër jobesimtarëve duke u bërë thirrje individëve të sakrifikonin veten për një kauzë më të madhe në një predikim të botuar në

¹⁰⁸ Dr. Hikmet Karçiç, *Far-Right Movements and Symbolism in the Western Balkans: A Handbook*, 25.

¹⁰⁹ *Ibid* 23.

¹¹⁰ Marija Ristic et al., *Far-Right Balkan Groups Flourish on the Net*, <https://resonantvoices.info/far-right-balkan-groups-flourish-on-the-net/>

¹¹¹ Mirza Buljubashić, “Violent Right-Wing Extremism in the Western Balkans: Një përmbledhje e sfiadave sipas vendeve për P/LEDH-së, 12-13.

¹¹² Milo Comeford and Simeon Dukić, *Online Extremism: Challenges and Opportunities in the Western Balkans*, 1-3

¹¹³ Dr. Hikmet Karçiç, *Far-Right Movements and Symbolism in the Western Balkans: A Handbook*, 7.

¹¹⁴ *Ibid*

¹¹⁵ Aleksandar Vanchoski et al., *Enhancing the Understanding of Foreign Terrorist Fighters (FTF): Challenges for Rehabilitation, Resocialization and Reintegration of Returnees in the Republic of North Macedonia*, https://kbb9z40cmb2apwafcho9v3i-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2018/01/nexus_ftf_rrr_eng.pdf 8.

¹¹⁶ *Ibid* 35.

¹¹⁷ Engjellushe Morina et al., *Community Perspectives on Preventing Violent Extremism Lessons learned from the Western Balkans*, 28.

YouTube i cili fitoi mbi 21,000 shikime.¹¹⁸ Në mënyrë të ngjashme, Rexhep Memishi, një imam ekstremist islamik, i cili gjithashtu është burgosur për rekrutimin e terroristëve të huaj, krijoi praninë e tij në internet përmes kanalit të tij “Minber Media” në YouTube dhe faqes në Facebook, të cilat janë ende aktive pavarësisht burgosjes së tij, sepse ato nuk shkelin udhëzimet e komunitetit të platformës.¹¹⁹

Megjithatë, kohët e fundit predikuesit ekstremistë kanë ndryshuar tonin dhe mjetet e tyre të komunikimit. Për shkak të rritjes së përpjekjeve nga institucionet dhe platformat e mediave sociale për të monitoruar dhe shtrembëruar mesazhet ekstremiste, ekstremistët islamikë kanë sofistikuar ndjeshëm gjuhën e tyre për të shmangur censurën dhe kanë kaluar në aplikacione të mesazheve të koduara për të përhapur ideologjitë e tyre dhe për të mobilizuar individët.¹²⁰ Dikush mund të gjejë materiale ekstremiste në platforma të tilla si Telegram dhe TamTam në kanalet e lidhura me grupin Bejtul Muhaxhirin dhe filialet e tjera.¹²¹ Ky ndryshim paraqet një sfidë të ndryshme për praktikuesit sepse rruga e radikalizimit të disa individëve lëviz nga platformat publike në grupe të koduara ku qasja është e kufizuar, dhe kështu hartimi i ndërhyrjeve për t’iu përgjigjur është më i vështirë. Gjithashtu, edhe nëse stili i ri i mesazheve ekstremiste nuk mbështet drejtpërdrejtë terrorizmin ose kryerjen e akteve të dhunshme, ai gjeneron polarizim serioz midis komuniteteve të ndryshme që kontribuojnë në radikalizim dhe kështu minojnë normat demokratike.

Peizazhi ekstremist online me specifika gjinore

Pavarësisht se janë përballur me ideologji ekstreme, islamistët ekstremistë dhe grupet e krahut të djathtë kanë pikëpamje dhe tregime të ngjashme kur bëhet fjalë për gratë dhe vajzat. Këto janë të përqendruara në një vizion të përbashkët të bazuar në rolet “tradicionale” gjinore në shtëpi dhe në sferën publike, ndërsa në të njëjtën kohë dënojnë lëvizjet feministe.¹²² Ata kanë përdorur vazhdimisht platformat e mediave sociale në internet për përhapjen e mesazheve anti-feminizëm dhe duke kërkuar mbështetje për ideologjitë e tyre nga individë me një ndjenjë të vërtetë ankese. Për shembull, Elvedin Peziç, një predikues selefist boshnjak me më shumë se 325,000 ndjekës në Facebook, postoi në internet se shoqëria perëndimore u shemb moralisht kur gratë pushuan së qeni nëna.¹²³ Përveç kësaj, në platformat e mikroblogjeve si Reddit, 4chan dhe 8chan ku mbrohet anonimiteti, komunitetet e sapo formuara “incel” po shprehin hapur narrativa armiqësore misogyniste që mohojnë të drejtat e grave dhe nxisin dhunën ndaj grave që po largohen nga rolet tradicionale.¹²⁴ Incels janë individë të përcaktuar që e konsiderojnë veten si beqarë të pavullnetshëm dhe shprehin pakënaqësi ndaj atyre që janë seksualisht aktivë. Komunitetet incel, kryesisht të përbërë nga të rinj, janë aktive online ku shpesh synojnë gratë për të qenë viktima të refuzuara seksualisht nga gratë.¹²⁵

Grupet e ekstremit të djathtë gjithashtu instrumentalizojnë gratë në narrativa më të gjera anti-emigrante dhe islamofobike. Gjegjesisht, anëtarët e Leviathan, një lëvizje politike serbe me një profil të rëndësishëm publik dhe pothuajse 300,000 ndjekës në Facebook, përdorin mediat sociale për të shprehur zemërimin e tyre kundër emigrantëve që ushqehen me narrativën se ata janë përdhunues ndërsa marrin rolin e mbrojtësve të grave nga një kulturë përdhunimi islamike aliene.¹²⁶ Edhe më e rëndësishme, përdoruesit e mediave sociale po vlerësojnë grupin për qëndrimin e tij mbi “vlerat tradicionale të familjes” ndërsa mbështesin normat hierarkike gjinore dhe kundërshtojnë fuqizimin e grave.¹²⁷ Disa narrativa në internet shkojnë një hap më tej për të justifikuar dhunën dhe përdhunimin e grave. Për shembull, ish-deputeti kroat Ivan Pernar deklaroi në Telegram se gratë janë më mikpritëse ndaj emigrantëve sepse “2/3 e tyre kishin një fantazi për t’u përdhunuar [...]”.¹²⁸ Është e rëndësishme të theksohet se ndërsa narrativat e përqendruara te gratë janë

¹¹⁸ Fatjona Mejdini *et al.* Balkan Jihadi Warriors Remain Safe on the Net, <https://resonantvoices.info/balkan-jihadi-warriors-remain-safe-on-the-net/>

¹¹⁹ Simeon Dukić, “Online Extremism in North Macedonia: Politics, Ethnicities and Religion,” 20-21.

¹²⁰ RAN, Radikalizimi online dhe qasjet ndaj P/LEDH në Ballkanin Perëndimor, 2-4.

¹²¹ Simeon Dukić, “Online Extremism in North Macedonia: Politics, Ethnicities and Religion,” 25

¹²² Jessie Barton Hronesova and Sanela Hodžić, Portrayals of Women on Ethno-Nationalist and Radical Islamic Websites in Bosnia And Herzegovina, 176-180.

¹²³ Nejra Veljan, Extreme Entitlement: Misogyny, Anti-Feminism in Far-Right Recruitment, <https://balkaninsight.com/2022/05/10/extreme-entitlement-misogyny-anti-feminism-in-far-right-recruitment/>

¹²⁴ Boris Milanović, To Conclude, Women Are a Mistake1—A Study of Serbian User Discourse on 4Chan’s /Pol/ Board on Women within Political Ideology, 195-205.

¹²⁵ Ben Zimmer, How ‘Incel’ Got Hijacked, <https://www.politico.com/magazine/story/2018/05/08/intel-involuntary-celibate-movement-218324/>

¹²⁶ Nejra Veljan, Extreme Entitlement: Misogyny, Anti-Feminism in Far-Right Recruitment,

¹²⁷ *Ibid*

¹²⁸ *Ibid*

shumë të rëndësishme për mobilizimin e burrave, ka edhe narrativa të dallueshme të dizajnuara për të radikalizuar dhe rekrutuar gratë në grupe dhe kauza keqdashëse. Për shembull, Daesh përdorte vazhdimisht platforma online, përkatësisht Telegram, për të shpërndarë narrativa rreth fuqizimit të grave dhe shërbente si agjenci që i inkurajonte ato të merrnin një vendim të gatshëm për të udhëtuar në Lindjen e Mesme.¹²⁹ Të gjitha këto narrativa, qofshin të frymëzuara nga e djathta ekstreme e dhunshme ose jo e dhunshme ose grupet islamike po shfrytëzojnë ndjenjat anti-feministe dhe misogyniste dhe përdoren si një mjet rekrutimi. Kundërshtimi i këtyre narrativave online duhet të ketë përparësi sepse dëshmitë sugjerojnë se mbështetja e fuqizimit të grave është e lidhur me qëndrueshmërinë ndaj ekstremizmit të dhunshëm..¹³⁰

Reagimet e Ballkanit Perëndimor ndaj radikalizimit online

Përkundër mungesës së hulumtimit të fuqishëm për të kuptuar efektin e furnizimit në internet të narrativave ekstremiste në konsumatorët e internetit, qeveritë e Ballkanit Perëndimor njohin kërcënimin e radikalizimit online. Shumë prej tyre e kanë renditur këtë sfidë në Strategjitë kombëtare kundër ekstremizmit të dhunshëm dhe disa madje kanë zhvilluar struktura të dedikuara për t'iu përgjigjur kësaj çështjeje siç është Njësia e referimit në internet e Malit të Zi, ose po përdorin departamentet dhe/ose strukturat ekzistuese për të monitoruar përmbajtjen ekstremiste.¹³¹ Megjithatë, pavarësisht nga kjo njohje dhe prioritizim, ka pak të dhëna për iniciativat e udhëhequra nga qeveria për të luftuar radikalizimin online. Kudo që ekzistojnë këto iniciativa, nuk ka asnjë vlerësim të disponueshëm për publikun që jep njohuri për ndikimin e tyre.

Reagimet për t'iu kundërvënë këtij radikalizimi online ndryshojnë. Ato përgjithësisht kategorizohen si përgjigje anësore të ofertës dhe kërkesës në varësi të qasjes së tyre. Nga ana e furnizimit, aktorë të ndryshëm punojnë për të penguar përdorimin e internetit për qëllime terroriste dhe mesazhe ekstremiste. Qeveritë, praktikuesit dhe shoqëria civile punojnë ngushtë me kompanitë e teknologjisë për të moderuar dhe filtruar përmbajtjen problematike dhe për të mbledhur të dhëna për hetimet e zbatimit të ligjit. Për më tepër, ata janë mbështetur në nisjen e fushatave strategjike të komunikimit për të kundërshtuar dhe ofruar alternativa ndaj narrativave ekstremiste dhe kanë operacionalizuar platformat e “kontrollit të fakteve” për të shpërndarë keqinformimin. Nga ana e kërkesës, praktikuesit po punojnë për të forcuar kapacitetet e përdoruesve të internetit, pavarësisht nga mosha, për të lundruar më mirë në hapësirën online dhe për t'u angazhuar në mënyrë të përshtatshme me përmbajtje problematike. Dy pjesët e ardhshme do të ofrojnë një pasqyrë të disa prej këtyre përgjigjeve të ofertës dhe kërkesës që janë vendosur në rajon dhe do të nxjerrin nga praktika evropiane që mund të jenë të dobishme për palët e interesuara të Ballkanit Perëndimor.

Përgjigjet nga ana e furnizimit

Ndërprerja e mesazheve ekstremiste dhe urrejtëse online ka qenë një segment kryesor i nismave kundër ekstremizmit. Ajo bazohet në një premisë të thjeshtë se nëse përmbajtja ekstremiste hiqet nga interneti, atëherë ajo nuk do të jetë në gjendje të ndikojë përdoruesit dhe kështu shoqërinë më të gjerë. Agjencitë e zbatimit të ligjit po punojnë ngushtë me shërbimet online për të siguruar që standardet e komunitetit janë në të njëjtin nivel me rregulloret kombëtare që synojnë mbrojtjen e individëve nga gjuha e urrejtjes dhe narrativat ekstremiste. Kjo përfshin mbështetjen e tyre përmes referimeve dhe kërkesave për heqjen e përmbajtjes dhe ndarjen e të dhënave për të lehtësuar hetimet e zbatimit të ligjit. Ndërsa secili vend i Ballkanit Perëndimor po e bën këtë në mënyrë të pavarur, Njësia e referimit në internet e EUROPOLIT po ofron mbështetje përmes ngritjes së kapaciteteve, ndërgjegjësimit, shkëmbimit të informacioneve dhe qasjes në mekanizmin e tij të referimit i cili synon të heqë përmbajtjen ekstremiste dhe terroriste.¹³² Ndërsa ndërprerja e aktivitetit ekstremist dhe mesazheve online përmes censurës dhe heqjes së përmbajtjes është një mjet i rëndësishëm brenda përgjigjeve më të gjera kundër ekstremizmit në një periudhë afatshkurtër, nuk është një zgjidhje për

¹²⁹ Vesë Kelmendi & Rudinë Jakupi, Countering the myths of IS: Si të luftohet narrativi i IS online? The case of Albanian speaking countries, 30-33.

¹³⁰ Countering violent extremism baseline program: Research Findings – Bosnia & Herzegovina, <https://atlanticinitiative.org/wp-content/uploads/2018/12/BiH-CVE-Survey-December-2018-Final-X-1.pdf>

¹³¹ Milo Comeford and Simeon Dukić, Online Extremism: Challenges and Opportunities in the Western Balkans, 2-3.

¹³² EUROPOL, Targeted: propaganda material disseminated in the languages of the Western Balkan countries, <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/targeted-propaganda-material-disseminated-in-languages-of-western-balkan-countries>

radikalizimin online, dhe në pika mund të ketë edhe rezultate kundërproduktive. Mjekët kanë paralajmëruar kundër censurës duke këmbëngulur se mund të keqpërdoret nga qeveritë për të eliminuar zërat kritikë duke përdorur justifikime kundër terrorizmit duke shkelur kështu të drejtat dhe liritë themelore të njeriut. Gjithashtu, është e diskutueshme se sa efektive është censura online sepse zërat ekstremistë mund të rivendosen nën emra të ndryshëm ose në platforma më pak të arritshme. Po aq e rëndësishme, censura mund të ketë efekte të dëmshme duke përforcuar besimet se rregullatorët janë të korruptuar dhe duke synuar të fshehin të vërtetën, dhe nga ana tjetër duke forcuar zërat ekstremistë.¹³³ Prandaj, është e rëndësishme të shfrytëzohen, madje edhe t'i jepet përparësi, përgjigjeve të tjera nga ana e furnizimit ndaj mesazheve ekstremiste.

Verifikimi i fakteve

Siç u përmend më lart, grupet ekstremiste përdorin dezinformata dhe narrativa konspirative për të polarizuar komunitetet, për të radikalizuar individët dhe për të mobilizuar mbështetjen. Për të testuar vlefshmërinë e këtyre narrativave, verifikuesit e fakteve kanë dalë për të rritur ndërgjegjësimin dhe për të kundërshtuar dezinformimin në mënyrë që të mbrojnë demokracinë. Organizatat mediatike që verifikojnë faktet janë përhapur në të gjithë rajonin dhe po bëhen gjithnjë e më të spikatura dhe kanë formuar aleanca për të konsoliduar burimet dhe për t'iu kundërvënë së bashku efekteve ndërkufitare të dezinformimit. Për shembull, SEE Check është një rrjet i gjashtë organizatave nga Evropa Juglindore të cilat presin platforma të verifikimit të fakteve: Fake News Tragač, Faktograf.hr, Raskrikavanje.rs, Raskrinkavanje.ba, Raskrinkavanje.me dhe Razkrinkavanje.si.¹³⁴ Ai përqëndrohet në dekonstruktimin e lajmeve të rrejshme në gjuhët serbe, kroate, boshnjake, malazeze dhe sllovene. Meqenëse këto gjuhë janë të ngjashme, gjashtë organizatat janë në gjendje të amplifikojnë kërkimet e njëri-tjetrit dhe të ndajnë në mënyrë efektive burimet për të trajtuar narrativat më të spikatura të konspiracionit, dezinformimit dhe revizionizmit historik të shpërndarë online. Ka organizata të tjera të verifikimit të fakteve brenda rajonit që veprojnë edhe jashtë këtij rrjeti. Për shembull, në Maqedoninë e Veriut platformat Vistinomer dhe F2N2 prodhojnë pjesë të përditshme që hedhin poshtë lajmet e rrejshme, ndërsa në Shqipëri dhe Kosovë* shërbimet e verifikimit të fakteve Faktoje dhe Hibrid.info, përkatësisht, po udhëheqin në këtë drejtim. Këto platforma funksionojnë bazuar në parimet themelore të gazetarisë investigative për të kërkuar, mbledhur, vërtetuar dhe verifikuar informacionin.

Practitioner takeaways: Zbulimi i mesazheve ekstremiste në internet mund të jetë një mënyrë efektive për të adresuar radikalizimin online. Praktikuesit mund të përdorin platformat e lartpërmendura për të kontrolluar nëse një pjesë e informacionit është e vërtetë, ose të përdorin burimet e tyre për të kryer vetë verifikimin e fakteve. Sidoqoftë, është e rëndësishme që praktikuesit të kuptojnë shkallën në të cilën demaskimi duhet të përdoret kur angazhohen komunitete të polarizuara ose individë të cënuar nga mesazhet ekstremiste, sepse mund të ketë një efekt të kundërt, veçanërisht kur diskutohen çështje të ndjeshme dhe të nguliten narrativat e konspiracionit.

Fushata kundër/alternativave të narrativave online

Iniciativat kundër-narrative adresojnë përmbajtjen ekstremiste nga ana e furnizimit duke i ofruar audiencës së synuar një kundërshtim ndaj pretendimeve ekstremiste. Ekziston një vlerësim i kufizuar empirik mbi ndikimin e kundër-narrativave në përgjigjen ndaj përmbajtjes ekstremiste, sepse literatura nuk ofron një kuptim më të gjerë të marrëdhënies kauzale midis konsumit të materialit ekstremist dhe angazhimit në ekstremizmin e dhunshëm.¹³⁵ Përkundër këtij kufizimi të rëndësishëm, fushatat strategjike të komunikimit të bazuara në kundër-narrativa, të cilat kundërshtojnë mesazhet ekstremiste dhe narrativat alternative, të cilat ofrojnë vlera pluraliste dhe respektimin e të drejtave të njeriut janë nisur globalisht, duke përfshirë Ballkanin Perëndimor. Një program i shquar në mbarë rajonin përfshin Iniciativën e zërave rezonues, e cila synon të sfidojë narrativat polarizuese, nxitëse dhe radikalizuese. E lehtësuar nga Rrjeti Ballkanik i Gazetarisë Investigative, Propulsioni dhe Groundscout, nisma ka nisur disa fushata që synojnë jo vetëm banorët në vendet e Ballkanit Perëndimor, por edhe komunitetet e diasporës të cilat janë të cënueshme nga komunitetet ekstremiste. Fushata e tyre #NijeToBašTako [#ItsNotLikeitSeems - #NukËshtëSiçDuket] synonte të tregonte

¹³³ RAN, Far-Right Extremism: A Practical Introduction, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-12/ran_fre_factbook_20191205_en.pdf, 24.

¹³⁴ Për më shumë informacione për SEE Check vizitoni: <https://seecheck.org/index.php/members/#rskba>

¹³⁵ Alastair G. Reed & Haroro J. Ingram, A practical guide to the first rule of CTCVE messaging: Do violent extremists no favours, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/reed_ingram-a_practical_guide_to_the_first_rule_of_ctcve.pdf, 6.

përvojat personale të emigrantëve të qytetarëve të Ballkanit Perëndimor dhe rrugët e tyre të integritit në Evropë.¹³⁶ Një fushatë tjetër rajonale e udhëhequr nga Qendra e Hagës për studime strategjike e quajtur “Tregime të jetës” përmban përvoja personale të luftëtarëve të huaj terroristë të cilët janë kthyer në Ballkanin Perëndimor në një përpjekje për të penguar mbështetjen për Daesh dhe grupet e tjera ekstremiste islamike.¹³⁷ Midis 32 videove të prodhuara për këtë iniciativë, ekziston një histori e një ish-ekstremisti nga Maqedonia e Veriut që dëshironte të udhëtonte në Siri për të mbrojtur njerëzit e pafajshëm nga mizoritë e regjimit të Asadit, të prekur fuqimisht nga imazhet dhe videot tronditëse të qasura në internet. Megjithatë, zhgënjimi i përjetuar nga miqtë dhe të njohurit e kthyer nga lufta, si dhe ndikimi i familjes së tij e penguan atë të udhëtonte në Siri. Ky individ reflekton se ata janë të kënaqur me vendimin e tyre për të mos shkuar, i cili konsiderohet një mesazh i fortë për individët në rrezik të miratimit të ideve ekstremiste, që vijnë nga një ish-ekstremist.¹³⁸

Fushatat kundër-narrative specifike për vendin janë gjithashtu të pranishme në rajon. Për shembull, një iniciativë e udhëhequr nga të rinjtë boshnjakë Qytetarët kundër terrorizmit, synon të sigurojë një hapësirë të sigurt online duke luftuar gjuhën e urrejtjes dhe ideologjitë ekstremiste përmes përmbajtjes informative audio-vizuale duke përfshirë meme, vlog dhe podcaste.¹³⁹ Për më tepër, imamët në të gjithë rajonin e kanë marrë përsipër t'i kundërvihen mesazheve ekstremiste online. Për shembull, Mustafa Jusufspahiç, një imam nga Beogradi, rregullisht përdor llogaritë e tij në Facebook dhe Twitter për të promovuar tolerancën fetare dhe kohezionin social duke komunikuar me ndjekësit e tij.¹⁴⁰ Ngjashëm në Kosovë*, një grup teologësh islamikë lançuan portalin kundër narrativ Fol Tash, për t'iu kundërvënë narrativave të spikatura ekstremiste islamike.¹⁴¹ Përveç këtyre fushatave lokale të shoqërisë civile, institucionet qeveritare janë angazhuar gjithashtu në mesazhe alternative. Për shembull, Qeveria e Maqedonisë së Veriut filloi një fushatë “Një shoqëri për të gjithë” për të festuar përbërjen dhe traditat multikulturore të vendeve duke promovuar diversitetin dhe pluralizmin.¹⁴²

Faktet kryesore për praktikuesit: Është sfiduese të vlerësohet në mënyrë efektive ndikimi i këtyre iniciativave në dinamikën e radikalizimit online me të dhënat ekzistuese. Pavarësisht nga kjo pengesë, kundër-narrativat vazhdojnë të jenë një mjet i rëndësishëm në përgjigjet online kundër-ekstremizmit për të fituar zemrat dhe mendjet e individëve dhe komuniteteve. Megjithatë, ka më shumë shanse që fushatat të jenë më të suksesshme nëse ndjekin udhëzimet kryesore. Në përputhje me qasjen KISMI, narrativat duhet të dominohen nga mesazhet BTH-PSh (Bindëse, të thjeshta, pozitive, të shkurtra) të shtuara nga mesazhet TAUNME (Tematikiqsh të akumuluar, të udhëhequra nga narrativat, që motivojnë emocione).¹⁴³ Kjo qasje është veçanërisht e rëndësishme për komunitetet e cenushme që përjetojnë një krizë. Përveç kësaj, grupi i punës RAN për komunikimet dhe narrativat ka zhvilluar udhëzime për të mbështetur praktikuesit për të zhvilluar fushata efektive alternative dhe kundër-narrative. Referuar si GAMA+ (Qëllimi, audienca, mesazhi, lajmëtari, media dhe veprimi) modeli ofron udhëzime të qarta, praktike dhe koncize për këdo që planifikon një fushatë (online).¹⁴⁴

Përgjigjet nga ana e kërkesës

Programet e përqendruara te konsumatori janë po aq të rëndësishme sa trajtimi i përmbajtjes ekstremiste online. Nëse individët nuk janë të ndjeshëm ndaj mesazheve që synojnë radikalizimin dhe rekrutimin në ekstremizëm, atëherë aktorët keqdashës nuk do të jenë në gjendje të shtyjnë agjendën e tyre politike. Përgjigjet nga ana e kërkesës ndryshojnë në qasjen e tyre, por në fund të fundit janë të dizajnuara për të adresuar dobësitë dhe madje disa nga faktorët shtytës dhe tërheqës që i shtyjnë individët drejt ekstremizmit. Këto do të shqyrtohen më tej në këtë pjesë.

¹³⁶ Find more information about the campaign here: <https://resonantvoices.info/nije-to-bas-tako/>

¹³⁷ Ramadan Ilazi *et al.* Online and Offline (De)radicalisation in the Balkans, 34.

¹³⁸ *Ibid* 34-35

¹³⁹ RAN, Radikalizimi online dhe qasjet ndaj P/LEDH në Ballkanin Perëndimor, 5.

¹⁴⁰ Fatjona Mejdini *et al.*, Balkan Imams Take Counter-Extremism Struggle Online, <https://resonantvoices.info/balkan-imams-take-counter-extremism-struggle-online/>

¹⁴¹ Milo Comeford and Simeon Dukiç, Online Extremism: Sfidat dhe mundësitë në Ballkanin Perëndimor, 4.

¹⁴² Ramadan Ilazi *et al.* Online and Offline (De)radicalisation in the Balkans, 32-33.

¹⁴³ Alastair G. Reed & Haroro J. Ingram, A practical guide to the first rule of CTCVE messaging: Do violent extremists no favours, 9.

¹⁴⁴ RAN, Effective Narratives: Updating the GAMMA+ model, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-12/ran_cn_academy_creating_implementing_effective_campaigns_brussels_14-15112019_en.pdf

Ridrejtimi

Për të anashkaluar përdoruesit e internetit nga qasja në materiale ekstremiste, kompanitë e teknologjisë kanë bashkëpunuar me organizatat kundër ekstremizmit për të ridrejtuar individët në përmbajtje kundër-narrative. Pilotuar nga Jigsaw, një njësi brenda Google që eksploron dhe lufton dëmet në internet, “metoda e ridrejtimit” reklamon automatikisht përmbajtjen e kuruar në YouTube me alternativa konstruktive dhe kundër-narrativa sa herë që njerëzit kërkojnë materiale ekstremiste. Kjo qasje shmang shumë dilema etike të censurës sepse asnjë material nuk hiqet dhe përdoruesve u jepet një zgjedhje nëse do të donin të hynin në përmbajtjen kundër-narrative që reklamohet në shfletuesin e tyre.¹⁴⁵ Për më tepër, kjo metodë përforcon iniciativat ekzistuese të fushatës në gjuhët përkatëse pa pasur nevojë domosdoshmërisht të mbështetet në zhvillimin e materialeve të reja të brendshme. Nuk ka të dhëna të disponueshme publikisht nëse ndonjë nga kompanitë e teknologjisë kanë përshtatur metodën e tyre të ridrejtimit për të mbështetur ndonjë nga gjuhët e Ballkanit Perëndimor. Ndërsa kjo qasje duket premtuese dhe ka të dhëna ekzistuese për arritjen, është e vështirë të vlerësohet efektiviteti i saj sepse nuk ka informacion mbi angazhimin me ndikim me audiencën e synuar.

Faktet kryesore për praktikuesit: Metoda e ridrejtimit është në thelb një fushatë e automatizuar dhe e synuar e mesazheve duke përdorur termat kryesorë dhe algoritmet e platformës për të arritur grupe të veçanta. Është e rëndësishme që praktikuesit nga rajoni të punojnë me kompanitë e teknologjisë dhe aktorët e tjerë të rëndësishëm për të sensibilizuar një iniciativë për ridrejtimin në gjuhët lokale, zhargonin dhe specifikat kulturore. Ndërkohë, praktikuesit duhet të shikojnë gjithashtu mundësitë për të intensifikuar praninë online në platformat dhe aplikacionet e mediave sociale që mbajnë përmbajtje problematike në mënyrë që të angazhojnë drejtpërdrejt audiencat e synuara. Një takim online i RAN në 27-28 maj të vitit 2021, përfshiu jo vetëm sfidat kryesore, por edhe këshilla dhe truket praktike që praktikuesit mund të përdorin për të forcuar angazhimin e tyre në internet me individë dhe grupe të cenueshme.¹⁴⁶

Shtetësia digjitale dhe edukimi mediatik

Arsimi është në ballë të përgjigjeve të kërkesës ndaj ekstremizmit. Kur bëhet fjalë për t’iu kundërvënë radikalizimit online në mënyrë specifike, shtetësia digjitale, arsimimi mediatik dhe programet arsimore të mendimit kritik janë më të rëndësishmet. Edukimi i shtetësisë digjitale është thelbësor sepse lejon përdoruesit e internetit të lundrojnë më mirë në internet duke adresuar përmbajtjen e dëmshme dhe duke krijuar hapësira të sigurta online. Edukimi mediatik është po aq i rëndësishëm sepse u siguron individëve aftësi për të kuptuar, vlerësuar dhe angazhuar më mirë me përmbajtjen online, duke përfshirë aftësitë për të identifikuar dezinformimin përmes vërtetimit dhe verifikimit. Së fundi, aftësitë e të menduarit kritik janë në thelb të aftësisë së një individ për të formuar në mënyrë të pavarur dhe me besim mendime dhe për të vlerësuar informacionin. Ky punim tashmë përshkroi çështjet rajonale të lidhura me (mos)edukimin mediatik dhe një sistem arsimor që nuk është i përshtatshëm për qëllimin. Ka shumë iniciativa në të gjithë rajonin për të adresuar këtë çështje. Disa prej tyre synojnë të bëjnë ndryshime strukturore afatgjata, ndërsa të tjerët janë të përshtatur për të arritur qëllimet prioritare afatshkurtra dhe afatmesme. Një program pesëvjeçar i udhëhequr nga IREX (IREKS) në partneritet me Ministrinë e arsimit dhe shkencës së Maqedonisë së Veriut synon të integrojë aftësitë kritike të angazhimit të informacionit dhe vetëdijes në kurset ekzistuese dhe programet e trajnimit të mësuesve në të gjitha nivelet e arsimit.¹⁴⁷ Programi gjithashtu ofron mundësi të arsimit joformal dhe përforcon zërat e të rinjve duke u ofruar atyre një mundësi për të prodhuar përmbajtje mediatike. IREKS ka zbatuar programe të ngjashme për ngritjen e kapaciteteve të edukimit mediatik në vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor dhe së fundmi ka krijuar një Rrjet rajonal të edukimit mediatik të Ballkanit për të shërbyer si një qendër për ekspertët, organizatat dhe programet për të bashkëpunuar në këtë temë.¹⁴⁸ Ka programe të ngjashme arsimore që synojnë të përmirësojnë të menduarit kritik dhe kapacitetet e edukimit mediatik. Për shembull, Këshilli i Evropës (KE) ka një program të gjerë të arsimimit mediatik dhe informativ

¹⁴⁵ Alastair G. Reed & Haroro J. Ingram, A practical guide to the first rule of CTCVE messaging: Do violent extremists no favours, 5-6.

¹⁴⁶ RAN, An online P/CVE approach for local authorities: challenges, tips & tricks, https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/publications/ran-local-online-pcve-approach-local-authorities-challenges-tips-tricks-online-meeting-27-28-may_en

¹⁴⁷ Mësoni më shumë këtu: <https://www.irex.org/project/youthink-media-literacy-north-macedonia>

¹⁴⁸ Jenna Presta, IREX Launches Balkans Regional Media Literacy Network, <https://www.irex.org/news/irex-launches-balkans-regional-media-literacy-network>

në Bosnjë dhe Hercegovinë që synon palët e interesuara qeveritare të autorizuar për të krijuar, zbatuar dhe vlerësuar kornizat strategjike të edukimit mediatic në mbarë vendin. Përveç kësaj, si pjesë e këtij programi, KE ka zhvilluar dhe shpërndarë resurse të dobishme për praktikuesit për të zbatuar praktika të mira të rëndësishme për edukimin mediatic.¹⁴⁹ OSBE-ja është një tjetër organizatë e madhe rajonale e sigurisë e cila jep trajnime të ngjashme të edukimit mediatic nëpërmjet zyrave të saj në vend. Disa prej tyre janë të përshtatura për përfaqësuesit e qeverisë, ndërsa të tjerët janë të dizajnuara për të rinjtë. Ekzistojnë gjithashtu programe në shkallë më të vogël mbi edukimin mediatic dhe edukimin e të menduarit kritik të udhëhequra nga organizatat lokale. Për shembull, Ponder është një program në Kosovë* i mbështetur nga UNICEF-i dhe OSBE-ja që synon të nxisë qasje kritike ndaj informacionit përmes një punëtorie tre-ditore të ndjekur nga një praktikë një mujore në kompanitë mediatike (online) për pjesëmarrësin më të suksesshëm.¹⁵⁰ Së fundi, Qytetet e reja, shtylla rinore e Rrjetit të qyteteve të forta, u bashkuan me Komunën e Çairit (Shkup) për të ofruar një program arsimor të shtetësisë digjitale të përqendruar në mendimin kritik të frymëzuar nga moduli "Bëhuni shtetas të internetit"¹⁵¹ Programi ndërtoi kapacitetet e mësimdhënësve të shkollave fillore dhe të mesme jo vetëm në lidhje me edukimin mediatic dhe të menduarit kritik, por ngriti vetëdijen e tyre për mesazhe alternative dhe reagimin ndaj dëmeve në internet të tilla si ngacmimi dhe përmbajtja polarizuese. Pasi kaluan trajnimin, ata angazhuan nxënësit dhe prindërit në shtetësinë digjitale.

Faktet kryesore për praktikuesit: Faktet kryesore për praktikuesit: Programet e ndryshme edukative tregojnë rëndësinë e punës me audiencën të ndryshme të synuar, duke përfshirë përfaqësuesit e qeverisë, edukatorët, të rinjtë dhe të rriturit. Është e rëndësishme të përshtaten këto programe bazuar në prioritetet përkatëse në të gjithë vendin ose të lokalizuara. Ndërsa programet e "zhytjes së thellë" që synojnë të bëjnë ndryshime sistematike dhe të qëndrueshme siç është iniciativa e IREKS janë të rëndësishme, programe më të vogla që mund të vendosen lehtësisht për të adresuar nevojat e menjëhershme midis grupeve të cënueshme mund të jenë gjithashtu të vlefshme. Gjatë realizimit të programeve edukative, ato duhet të përqendrohen në trajnime të njëhershme, por duhet të lejojnë mundësi për punësimin e aftësive të zhvilluara rishtazi, qoftë përmes zhvillimit të fushatave ose materialeve të tjera mediatike.

Rekomandime për praktikuesit lokalë

1. Prioritizoni hulumtimin i cili synon të sigurojë njohuri mbi marrëdhëniet shkakësore midis përmbajtjes ekstremiste online dhe rrugëve të radikalizimit. Disa nga hulumtimet e përqendruara në analizimin e këtyre dinamikave të përmendura në këtë punim mund të shërbejnë si një frymëzim për aktorët e Ballkanit Perëndimor. Çdo dëshmi në këtë drejtim mund të mbështesë praktikuesit për të zhvilluar një sërë përgjigjesh të cilat janë më të rëndësishme për faktorët aktualë të rrezikut.
2. Porosisni dhe realizoni hulumtime të mëtejshme për të ndërtuar të kuptuarit e peizazhit dinamik të kërcënimit online. Ka një literaturë në rritje mbi narrativat ekstremiste në Ballkanin Perëndimor që është inkurajuese; megjithatë, praktikuesit do të përfitonin nga më shumë analiza duke përdorur softuer për të mbledhur dhe përpunuar të dhëna të mëdha për të kuptuar më mirë shkallën dhe fushëveprimin e përmbajtjes ekstremiste dhe për të hartuar më lehtë rrjetet e aktorëve keqdashës. Është e rëndësishme të theksohet se ky hulumtim duhet të kryhet në mënyrë të vazhdueshme për shkak të peizazhit online që ndryshon vazhdimisht dhe dinamikës organizative në zhvillim të grupeve ekstremiste.
3. Sigurimi i ngritjes së kapaciteteve për praktikuesit në të gjithë Ballkanin Perëndimor për të kuptuar më mirë se si të lundrojnë në internet dhe të kenë aftësi adekuate për të nisur fushata online dhe

¹⁴⁹ Resurset mund të gjenden këtu: <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/bosnia-and-herzegovina-media-and-information-literacy-for-human-rights-and-more-democracy>

¹⁵⁰ Mësoni më shumë këtu: <http://www.ponder-ks.org/about/what-is-ponder/>

¹⁵¹ Më shumë për programin mund të gjendet këtu: <https://youngcities.com/city-grants/critical-thinking-cair/> ; Modulet e Bëhuni shtetas të internetit mund të gjenden këtu: <https://internetcitizens.withyoutube.com/>

për të hartuar ndërhyrje online që synojnë grupet e cenueshme ndaj përmbajtjes ekstremiste online.

4. Bashkëpunoni me platformat e teknologjisë së mediave sociale për të informuar dhe vendosur qasje të lokalizuara të cilat janë të sensibilizuara për gjuhët lokale, zhargonin dhe kontekstin kulturor. Kjo duhet të përfshijë investime adekuate në kapacitetet rajonale për të moderuar në mënyrë efektive përmbajtjen ekstremiste duke trajtuar pikat e verbra gjuhësore në platformën e mediave sociale.
5. Platformat e teknologjisë së mediave sociale duhet të bëjnë më shumë sesa vetëm moderim të përmbajtjes. Një pjesë e rëndësishme e zgjidhjes është përmirësimi i algoritmeve që do të parandalojnë individët të hyjnë në vrima ekstremiste të lepujve.
6. Ndërsa censura/moderimi i përmbajtjes është një pjesë e rëndësishme e përgjigjeve nga ana e furnizimit, megjithatë është thelbësore të theksohet se në vetvete nuk do të zgjidhë radikalizimin online dhe nëse përdoret në mënyrë të papërshtatshme mund të kontribuojë në problem.
7. Partneritet me shoqërinë më të gjerë civile dhe komunitetet lokale në mënyrë që të zhvillohet në mënyrë efektive një qasje "e tërë shoqëria" në përgjigjen ndaj radikalizimit (online). Organizatat e shoqërisë civile, pushtetet lokale dhe organizatat lokale kanë potencial të pashfrytëzuar i cili mund të informojë dhe të kontribuojë në ofrimin e përgjigjeve kuptimplota nga ana e ofertës dhe kërkesës.
8. Promovimi i shtetësisë digjitale, të menduarit kritik dhe programet e edukimit mediatik. Analfabetizmi funksional në internet është një sfidë e madhe në rajon, prandaj këto nisma arsimore duhet të jenë një përparësi për rajonin.
9. Integrimi i gjinisë në aktivitetet online dhe offline kundër ekstremizmit për shkak të gjetjeve se individët që janë në favor të fuqizimit të grave shoqërohen me nivele më të larta të rezistencës ndaj ekstremizmit të dhunshëm.

Për autorin:

Simeon Dukiç është një menaxher i lartë në Rrjetin e qyteteve të forta që punon në kuadër të portofolit global të angazhimit. Puna e tij përqendrohet në operacionalizimin e Qendrave rajonale në gjeografite kryesore për të fuqizuar qytetet si aktorë kryesorë në luftën kundër urrejtjes, polarizimit dhe ekstremizmit. Roli i tij i mëparshëm në kuadër të Qyteteve të forta përfshinte udhëheqjen e hulumtimit, angazhimin në rrjet dhe fuqizimin e iniciativave në nivel të qytetit në Ballkan dhe Azinë Qendrore me fokus në hartimin e mjedisit rajonal të kërcënimit jashtë dhe në internet, shfrytëzimin e kornizave lokale të parandalimit të shumë aktorëve të udhëhequr nga komunat, rritjen e bashkëpunimit kombëtar-lokal dhe fuqizimin e të rinjve për të miratuar ndryshime sociale në komunitetet e tyre. Simeon ka përfunduar studimet e magjistraturës në inteligjencë dhe siguri ndërkombëtare nga King's College Londër dhe studimet deridiplomike në sfidat globale nga Kolegji universitar Leiden në Hagë.

Bibliografia

- Atlantic Initiative (2018). *Countering Violent Extremism Baseline Program Research Findings – Bosnia & Herzegovina*. <https://atlanticinitiative.org/wp-content/uploads/2018/12/BiH-CVE-Survey-December-2018-Final-X-1.pdf>
- Azar, A. (2022). *Propaganda of the digital age: How memes are weaponized to spread disinformation*. USA Today. <https://eu.usatoday.com/in-depth/news/investigations/2022/09/20/memes-disinformation-trump-maralago-jan-6-hearings-covid/7832934001/>
- Azinović, V. (2018). *Understanding violent extremism in the Western Balkans*. Western Balkans Extremism Research Forum. https://www.britishcouncil.ba/sites/default/files/erf_report_western_balkans_2018.pdf
- Azinović, V. and Bećirević, E. (2017) *A Waiting Game: Assessing and Responding to the Threat from Returning Foreign Fighters in the Western Balkans*. Regional Cooperation Council. <https://www.rcc.int/pubs/54/a-waiting-game-assessing-andresponding-to-the-threat-from-returning-foreign-fighters-in-the-western-balkans>
- Bakker, E. (2006). *Jihadi terrorists in Europe their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: an exploratory study*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael, https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20061200_cscsp_csp_bakker.pdf
- Barton-Hronešová, J. and Hodžić, S. (2021). 'Portrayals of Women on EthnoNationalist and Radical Islamic Websites in Bosnia and Herzegovina.' *Nationalism and Ethnic Politics* 27(2).
- BBC News (2020). *Dua Lipa sparks controversy with 'Greater Albania' map tweet*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-53483451>
- Bechev, D. and Öztürk, A. E. (2022). *Competing over Islam: Turkey, Saudi Arabia, and Iran in the Balkans*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/competing-over-islam-turkey-saudi-arabia-and-iran-balkans>
- Bego, F. (2020). *Do Albanians like Fascism? An Iconographical Investigation on Social Media Material*. Modern Diplomacy. <https://moderndiplomacy.eu/2020/01/03/do-albanians-like-fascism-an-iconographical-investigation-on-social-media-material/>
- Birmingham A., Conway M., McInerney L., O'Hare and A. F. Smeaton N. (2009). "Combining Social Network Analysis and Sentiment Analysis to Explore the Potential for Online Radicalisation," 2009 International Conference on Advances in Social Network Analysis and Mining, pp. 231-236, doi: 10.1109/ASONAM.2009.31
- Buljubašić, M. (2022). *Violent Right-Wing Extremism in the Western Balkans: An overview of country-specific challenges for P/CVE*. Radicalisation Awareness Network. Luxembourg: Publications Office of the European Union, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-08/ran_vrwe_in_western_balkans_overview_072022_en.pdf
- Colborne, M. (2020). *An American White Supremacist's New Home in Serbia*. Bellingcat. <https://www.bellingcat.com/news/2020/11/18/an-american-white-supremacists-new-home-in-serbia/>
- Colborne, M. (2019). *Croatia Key to Ukrainian Far-Right's International Ambitions*. Balkan Insight. <https://balkaninsight.com/2019/07/18/croatia-key-to-ukrainian-far-rights-international-ambitions/>
- Collins, M. (2018). *Jim Dowson: the 'invisible man' of the far right and the Kosovo connection*. Hope not Hate. <https://hopenothate.org.uk/2018/05/01/jim-dowson-kosovo-connection/>
- Collins, M. and Lowles, N. (2017). *Empire builders*. Hope not Hate. <https://hopenothate.org.uk/wp-content/uploads/2017/04/HnH-2017-01-02-no30.pdf>

Comeford, M. (2019). *The Christchurch Attack and the Far Right's Obsession With the Western Balkans*. Tony Blair Institute for Global Change. <https://institute.global/policy/christchurch-attack-and-far-rights-obsession-western-balkans>

Comeford, M. and Dukić S. (2020). *Online Extremism: Challenges and Opportunities in the Western Balkans*. Washington D.C.: Resolve Network. <https://doi.org/10.37805/pn2020.7.wb>.

Cosic, J., Marzouk, L. and Angelovski, I. (2018). *British Nationalist Trains Serb Far-Right for 'Online War.'* Balkan Insight. <https://balkaninsight.com/2018/05/01/british-nationalist-trains-serb-far-right-for-online-war-04-30-2018/>

Cox, S. and Meisel A. (2018). *Is this Britain's most influential far-right activist?*. British Broadcasting Corporation. <https://www.bbc.co.uk/news/uk-43924702>

Dafaure, M. (2020) *Memes and the metapolitics of the alt-right*. Angles. <https://journals.openedition.org/angles/369>

Daily Sabah (2019). *New Zealand mosque shooter names his 'idols' on weapons he used in massacre*. <https://www.dailysabah.com/asia/2019/03/15/new-zealand-mosque-shooter-names-his-idols-on-weapons-he-used-in-massacre>

Davey, J. and Ebner, J. (2017). *The 'Great Replacement': the violent consequences of mainstreamed extremism*. Institute for Strategic Dialogue, https://www.isdglobal.org/digital_dispatches/french-identitarians-are-mobilising-around-the-2022-presidential-elections/

Djordjević, N. (2021). *Serbian World — a dangerous idea?*, Emerging Europe. <https://emerging-europe.com/news/serbian-world-a-dangerous-idea/>

Dukić, S. (2022). *Online Extremism in North Macedonia: Politics, Ethnicities and Religion*. Strong Cities Network. <https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2022/01/Online-Extremism-Mapping-North-Macedonia.pdf>

EUROPOL (2020). *Targeted: propaganda material disseminated in the languages of the Western Balkan countries*. <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/targeted-propaganda-material-disseminated-in-languages-of-western-balkan-countries>

Greene, S., Asmolov, G., Fagan, A., Fridman, O., Gjuzelov, B. (2021). *Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them*. Policy Department for External Relations: European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf)

Guardian Sports (2015). *Albania awarded 3-0 win after Serbia match abandoned over drone stunt*. <https://www.theguardian.com/football/2015/jul/10/albania-serbia-match-abandoned-drone>

Hajdari, R. (2018). *Western Balkans as Russia's New Anti-Western Playground*. Institute of International Relations Prague. <https://www.iir.cz/western-balkans-as-russia-s-new-anti-western-playground-2>

Harris, R., Paille, P., Ogden, T. (2021). *Misinformation, disinformation and hateful extremism during the COVID-19 pandemic*. RAND Europe, <https://www.rand.org/randeurope/research/projects/hateful-extremism-misinformation-disinformation-covid19.html>

Ilazi, R., Ardit Orana, Teuta Avdimetaj, Bledar Feta, Ana Krstinovska, Yorgos Christidis and Ioannis Armakolas (2022). « Online and offline (de)radicalisation in the Balkans. Working paper 5. PAVE Project Publications.

Institute for Strategic Dialogue (2022). *French Identitarians are Mobilising around the 2022 Presidential Elections*. https://www.isdglobal.org/digital_dispatches/french-identitarians-are-mobilising-around-the-2022-presidential-elections/

International Association of Chiefs of Police (2014). *Online Radicalization to Violent Extremism*. Awareness Brief: Role of Community Policing in Homeland Security and the Countering Violent Extremism. <https://www.theiacp.org/sites/default/files/2018-07/RadicalizationtoViolentExtremismAwarenessBrief.pdf>

Jovanovic, I. (2015) *Pro-ISIS Video Calls for Balkan Caliphate*. Balkan Insight. <https://balkaninsight.com/2015/07/15/new-isis-threats-to-balkan-countries/>

Kapsokoli, E. (2021). *Cyber-Jihad in the Western Balkans*. National Security and the Future 3 (22). <https://hrcak.srce.hr/file/390564>

Karčić, H. (2022). *Far-Right Movements and Symbolism in the Western Balkans: A Handbook*. International Republican Institute. <https://detektor.ba/Far-Right%20Movements%20and%20Symbolism%20in%20the%20Western%20Balkans%20-%20A%20Handbook.pdf>

Kelmendi, V., & Jakupi, R. (2019). *Countering the myths of IS: How to counter the IS narrative online? The case of Albanian speaking countries*. Prishtina, Kosovo: Kosovar Centre for Security Studies (KCSS). https://qkss.org/images/uploads/files/Countering-ISIS-myths-eng_724280.pdf

Kemp, S. (2022). *Digital 2022: Global Overview Report*. DataReportal, <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report#:~:text=Global%20internet%20users%3A%20Global%20internet,of%20the%20world's%20total%20population>

Kenyon J., Binder, J., Baker-Beall, C. (2021). *Exploring the role of the Internet in radicalisation and offending of convicted extremists*. Ministry of Justice Analytical Series. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1017413/exploring-role-internet-radicalisation.pdf

Kuloglija, N. (2022). *The 'Awakening': American Right-Wing Extremist Finds Allies in the Balkans*. Balkan Insight. <https://balkaninsight.com/2022/04/13/the-awakening-american-right-wing-extremist-finds-allies-in-the-balkans/>

Kuloglija, N. (2021). *Bosnian Far-Right Movement Weds Bosniak Nationalism, Neo-Nazism*. Balkan Insight. <https://balkaninsight.com/2021/06/02/bosnian-far-right-movement-weds-bosniak-nationalism-neo-nazism/>

Kuloglija, N. and Husaric Omerovic, A. (2022). *Serb Volunteers Answer Call to Fight in Ukraine*. Balkan Insight. <https://balkaninsight.com/2022/03/08/serb-volunteers-answer-call-to-fight-in-ukraine/>

Lacic, M. (2019). *Hate Crimes in Bosnia: Under-Reported and Rarely Prosecuted*. Balkan Insight <https://balkaninsight.com/2019/04/26/hate-crimes-in-bosnia-under-reported-and-rarely-prosecuted/>

Lažetić, M. (2018). *'Migration Crisis' and the Far Right Networks in Europe: A Case Study of Serbia*. Journal of Regional Security Vol. 13 No. 2. <https://doi.org/10.5937/jrs13-19429>.

Meek, J.G. (2015). *ISIS Aims New Recruitment Video at Balkan Muslims*. ABC News <https://abcnews.go.com/International/isis-aims-recruitment-video-balkan-muslims/story?id=31554167>

Mejdini, F., Dzidic, D., Rudic, F., Tomovic, D., Marusic, S. J. and Ristic, M. (2017). *Balkan Imams Take Counter-Extremism Struggle Online*. Resonant Voices. <https://resonantvoices.info/balkan-imams-take-counter-extremism-struggle-online/>

Mejdini, F., Ristic, M., Dzidic, D., Qafmolla, E., Marusic, S. J. and Zaba, N. (2017). *Balkan Jihadi Warriors Remain Safe on the Net*. Resonant Voices. <https://resonantvoices.info/balkan-jihadi-warriors-remain-safe-on-the-net/>

Milanović, B (2021) “To Conclude, Women Are a Mistake”¹—A Study of Serbian User Discourse on 4Chan’s /Pol/ Board on Women within Political Ideology, Nationalism and Ethnic Politics, 27:2, 193-212, DOI: [10.1080/13537113.2021.1914436](https://doi.org/10.1080/13537113.2021.1914436)

Morina, E., Austin, A., Roetman, T.J. and Dudouet, V. (2019). *Community Perspectives on Preventing Violent Extremism Lessons learned from the Western Balkans*. Berghof Foundation. <https://berghof-foundation.org/download?lv=ke%252BQBVBqURC6PTx7kywv2NjMjMxOTMzZTU1MmU3OGM4MWM1ZGI0YjBhMjhiZjQwZDIhMzlwZGE1ODFhZTA0YjIxMjVlYzFIMWRhNjE1MjTp8Urz2NovAG8kDnV0%252F9SM0CPkOhs8bOacVk6qTJF7Nx9T68QazyZ74IROsIOqgQhlgWVGA%252Fm8dnMwW5bvy8kTPvHOMoqMiLle7QzDWRUsoM%252Fy%252Fe1QxwkgtdZPZ1nCWlVZ2m2AICMfr4ViFlh5fYuThjtm9wzz%252Bmtl9Og8bCMfvjN3AIzxAQj%252FZe8mv0XFA14%253D>

Mujanović, J. (2021). *The Balkan Roots of the Far Right’s “Great Replacement” Theory*. New Lines Magazine. <https://newlinesmag.com/essays/the-balkan-roots-of-the-far-rights-great-replacement-theory/>

Petrović, P. and Stakić, I. (2018). *Serbia Report*. Western Balkans Extremism Research Forum. https://www.britishcouncil.rs/sites/default/files/erf_report_serbia_2018.pdf

Pratt, M. K. (2019). *ICT (information and communications technology, or technologies)*. TechTarget, <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/ICT-information-and-communications-technology-or-technologies>

Presta, J. (2022). *IREX Launches Balkans Regional Media Literacy Network*. IREX. <https://www.irex.org/news/irex-launches-balkans-regional-media-literacy-network>

Radicalisation Awareness Network (2022). *An online P/CVE approach for local authorities: challenges, tips & tricks*. RAN LOCAL Conclusion Paper. https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/publications/ran-local-online-pcve-approach-local-authorities-challenges-tips-tricks-online-meeting-27-28-may_en

Radicalisation Awareness Network (2019). *Effective Narratives: Updating the GAMMMA+ model*. RAN C&N Academy Ex-Post Paper. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-12/ran_cn_academy_creating_implementing_effective_campaigns_brussels_14-15112019_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (2019). *Far-right extremism. A practical introduction*. RAN Centre of Excellence. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-wedo/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_fre_factbook_20191205_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (2021). *Capitalising on Crises - How VRWEs Exploit the COVID-19 Pandemic and Lessons for P/CVE*. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-02/ran_capitalising_crises_how_vrwe_exploit_covid-19_pandemic_082021_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (2022). *Online radicalisation and P/CVE approaches in the Western Balkans*. Conclusion Paper – Regional small-scale meeting.

Radio Free Europe/ Radio Liberty’s Balkan Service (2023). *Serb Who Joined Russian-Backed Forces In Ukraine Has Jail Sentence Overturned*. Radio Free Europe/ Radio Liberty. <https://www.rferl.org/a/serbia-sentence-ukraine-separatists-overturned/32243089.html>

Reed, A. G. and Ingram, H. J. (2019). *A practical guide to the first rule of CTCVE messaging: Do violent extremists no favours*. EUROPOL. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/reed_ingram-a_practical_guide_to_the_first_rule_of_ctcve.pdf

Ristic, M., Milekic, S., Zivanovic, M. and Dzidic D. (2017) *Far-Right Balkan Groups Flourish on the Net. Resonant Voices*. <https://resonantvoices.info/far-right-balkan-groups-flourish-on-the-net/>

United Kingdom House of Commons Home Affairs Committee (2017). *Radicalisation: the counternarrative and identifying the tipping point*. London: APS Group. <https://www.parliament.uk/globalassets/documents/commons-committees/home-affairs/Correspondence-17-19/Radicalisation-the-counter-narrative-and-identifying-the-tipping-point-government-response-Eighth-Report-26-17-Cm-9555.pdf>

United Nations Office on Drugs and Crime (2012). *The use of the Internet for terrorist purposes*. Vienna, https://www.unodc.org/documents/frontpage/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes.pdf

United Nations Security Council Counter-Terrorism Committee Executive Directorate (2020). *The impact of Covid-19 pandemic on terrorism, counterterrorism and countering violent extremism*. https://www.un.org/securitycouncil/ctc/sites/www.un.org.securitycouncil.ctc/files/files/documents/2021/Jun/cted-paper-the-impact-of-the-covid-19-pandemic-on-counter-t_0.pdf

Vanchoski, A., Shikova, N. and Musliu, A. (2020). *Enhancing the Understanding of Foreign Terrorist Fighters (FTF): Challenges for Rehabilitation, Resocialization and Reintegration of Returnees in the Republic of North Macedonia*. Nexus Civil Concept. https://kbb9z40cmb2apwafcho9v3j-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2018/01/nexus_ftf_rrr_eng.pdf

Veljan, N. (2022). *Extreme Entitlement: Misogyny, Anti-Feminism in Far-Right Recruitment*. Balkan Insight. <https://balkaninsight.com/2022/05/10/extreme-entitlement-misogyny-anti-feminism-in-far-right-recruitment/>

Vio, E. (2019). *'Young Patriots': Serbia's Role in the European Far-right*. Balkan Insight. <https://balkaninsight.com/2019/11/19/young-patriots-serbias-role-in-the-european-far-right/>

Von Behr, I., Reding, A., Edwards, C. and Gribbon L. (2013). *Radicalisation in the digital era: The use of the internet in 15 cases of terrorism and extremism*. RAND Europe, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR400/RR453/RAND_RR453.pdf

Weinmann, G. (2010). *Terror on the Internet: The New Arena, the New Challenges*. Washington D.C.: United States Institute of Peace Press.

Yarchi, M. (2019). *ISIS's media strategy as image warfare: Strategic messaging over time and across platforms*. *Communication and the Public*, 4(1), 53–67. <https://doi.org/10.1177/2057047319829587>

Zelin, A. J. (2018). *New video message from Hayy'at Tahrir al-Sham: "Albanian snipers in al-Sham."* *Jihadology*. <https://jihadology.net/2018/08/04/new-video-message-from-hayyat-ta%e1%b8%a5rir-al-sham-albanian-snipers-in-al-sham/>

Zimmer, B. (2018). *How 'Incel' Got Hijacked*. Politico. <https://www.politico.com/magazine/story/2018/05/08/intel-involuntary-celibate-movement-218324/>

GJETJA E INFORMACIONIT RRETH BE-së

Online

Të dhëna lidhur me Bashkimin Evropian në të gjitha gjuhët zyrtare të BE-së ka në ueb-faqen e Evropës në: https://europa.eu/european-union/index_en

Publikimet e BE-së

Mund të shkarkoni ose të porositni publikime të BE-së falas dhe me pagesë nga: <https://op.europa.eu/en/publications>. Shumë kopje të publikimeve falas mund të gjenden duke kontaktur Europe Direct ose qendrën tuaj lokale të informimit (shih https://europa.eu/european-union/contact_en).

Ligjet e BE-së dhe dokumentet përkatëse

Për qasje në të dhëna ligjore nga BE-ja, duke përfshirë të gjitha ligjet e BE-së që nga viti 1952 në të gjitha versionet në gjuhët zyrtare, shkoni në EUR-Lex në: <http://eur-lex.europa.eu>

Të dhëna të hapura nga BE-ja

Portali i të dhënave të hapura të BE-së (<http://data.europa.eu/euodp/en>) siguron qasje në grupet e të dhënave nga BE-ja. Të dhënat mund të shkarkohen dhe ripërdoren falas, për qëllime komerciale dhe jokomerciale.

Radicalisation Awareness Network

RANI

Practitioners

Publications Office
of the European Union